

Concepts of Transition in Elephant Soothing Poems and the Royal Ceremony of Elephant Consecration

มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้างและพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง

Suriya Phimpha*

สุริยา พิมพ์ภา

Tossaphon Sripum

ทศพล ศรีพุ่ม

Faculty of Arts, Silpakorn university, Thailand

Corresponding author*

e-mail: suriyaphimpha@gmail.com

Received 09-06-2025

Revised 19-09-2025

Accepted 24-09-2025

Doi: 10.69598/artssu.2025.5300.

How to Cite:

Phimpha, S., & Sripum, T. (2025). Concepts of Transition in Elephant Soothing Poems and the Royal Ceremony of Elephant Consecration. *Journal of Arts and Thai Studies*, 47(3), E5300 (1-23).

Keywords: elephant soothing poems, concepts of transition, the Royal Ceremony of Elephant Consecration

คำสำคัญ: บทกล่อมช้าง, มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่าน, พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง

Abstract

Background and Objectives: Elephant soothing poems are ritual literature recited during sacrificial rites in elephant ceremonies or royal rituals concerning elephants, dating back to the Ayutthaya period. In the Rattanakosin era, evidence shows that the elephant soothing poems were key texts used in the Royal Consecration Elephant Ceremony, which reflects the transition in status of a significant elephant from a wild elephant to a royal elephant through symbolic objects and symbolic behaviors. The content of the elephant soothing poems align with the procedures and details of the royal ceremony, yet there is still a lack of analysis connecting the literary text to the ritual. This research article, therefore, aims to study the concepts of transition in the content of the elephant soothing poems in order to identify key factors in the creation of literature that is related to the components and stages of the ritual.

Methods: This study is documentary research employing a descriptive analytical approach. The researcher examined a total of 36 poems, including both 'Kham Chan Kloam Chang' and 'Karp Khap Mai Kloam Chang', spanning from the Ayutthaya period to the reign of King Rama IX. The primary focus was to analyze the concepts of transition within these poems and explore their relationship with the concepts of transition found in the royal ritual known as the Royal Ceremony of Elephant Consecration.

Results: The elements of the elephant soothing poems demonstrate the concept of transition in two dimensions, both of which align with the concept of transition in the Royal Elephant Consecration Ceremony: spatial transition and social status transition. In the spatial dimension, the poems depict transition through contrasting descriptions of movement from old spaces to new ones, as well as through the narration of the route that leads the elephant to the site of the royal ceremony. This concept of spatial transition has undergone dynamic evolution in response to the shifting context of the modern nation-state, with its most notable transformation occurring during the reign of King Rama IX. In the social dimension, transition is expressed through content illustrating the elephant's separation from its forest-dwelling family, descriptions of its ornaments and the Royal Elephant Stable, the process of teaching the elephant to abandon its untamed nature and adopt the customs of royal officials, and the royal name granted by the King. Moreover, the components of the elephant soothing poems are closely linked to ritual symbols and remain dynamic, reflecting changes in royal ceremonies, societal and cultural contexts, and the perspectives of the poets.

Application of this study: The results of this study are useful for understanding the relationship between the creation of literary texts and rituals. Furthermore, it provides a guideline for studying literature as the ritual texts for the transition rites in other ceremonies.

Conclusions: The elephant soothing poems reflect the concepts of transition involved in the transformation of a wild elephant into a royal elephant, encompassing both spatial and social status transitions. These two dimensions of transition are the significant factors that influenced the creation of the poems. Furthermore, studying these poems and examining the ritual data reveal the dynamic relationship between literature and ritual, a relationship that evolves in accordance with the social and cultural contexts of each era.

บทคัดย่อ

ที่มาและวัตถุประสงค์: บทกล่อมช้างเป็นวรรณคดีประกอบพิธีกรรมที่ใช้อ่านประกอบการสังเวทในพิธีชกกรรมหรือพระราชพิธีเกี่ยวกับช้างตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏหลักฐานว่าบทกล่อมช้างเป็นคัมภีร์สำคัญที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง ที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนผ่านสถานะภาพของช้างสำคัญจากช้างป่าสู่ช้างทรงของพระมหากษัตริย์ผ่านวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ เนื้อหาของบทกล่อมช้างมีลักษณะสอดคล้องกับขั้นตอน

และรายละเอียดของพระราชพิธี แต่ยังขาดการวิเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างตัวบทวรรณคดีกับพิธีกรรม ในบทความวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในเนื้อหาของบทกล่อมช้าง อันจะทำให้เห็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสรรค์วรรณคดีที่มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบและขั้นตอนของพิธีกรรม

วิธีการศึกษา: การศึกษาค้นคว้าเป็นการศึกษาแบบวิจัยเอกสารและนำเสนอผลการศึกษาระบบพรรณนาวิเคราะห์ ผู้วิจัยศึกษาจากบทกล่อมช้างทั้ง 'คำฉันท์กล่อมช้าง' และ 'กาพย์ขับไม้กล่อมช้าง' จำนวน 36 สำนวน ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ 9 โดยมุ่งวิเคราะห์มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้างและความสัมพันธ์กับมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในพิธีกรรมคือพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง

ผลการศึกษา: องค์ประกอบของบทกล่อมช้างแสดงให้เห็นมโนทัศน์เรื่องการเปลี่ยนผ่านใน 2 มิติที่สอดคล้องกับมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง คือการเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ และการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม ในมิติเชิงพื้นที่ บทกล่อมช้างแสดงการเปลี่ยนผ่านด้วยการพรรณนาการเปลี่ยนจากพื้นที่เก่าสู่พื้นที่ใหม่ในลักษณะคู่ตรงข้าม และการพรรณนาเส้นทางนำช้างไปยังสถานที่ประกอบพระราชพิธี มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่นี้ ยังมีพลวัตเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของรัชกาลสมัยใหม่โดยเด่นชัดที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 9 ในส่วนมิติเชิงสังคมแสดงออกผ่านเนื้อหาที่บอกช้างตัดขาดจากครอบครัวที่อยู่ในป่า การพรรณนาเครื่องคชาภรณ์และโรงช้าง การสอนช้างให้ละพศและประพฤติตามธรรมเนียมของข้าราชการ และการพรรณนามช้างที่ได้รับพระราชทาน นอกจากนี้ยังพบว่าองค์ประกอบของบทกล่อมช้างสัมพันธ์กับสัญลักษณ์ในพิธีกรรมและมีพลวัตเปลี่ยนแปลงไปตามพระราชพิธี บริบทสังคม วัฒนธรรม และความคิดเห็นของกวี

การประยุกต์ใช้: ผลการศึกษานี้เป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการสร้างสรรค์ตัวบทวรรณคดีกับพิธีกรรม นอกจากนี้ยังเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีในฐานะตัวบทประกอบพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในพิธีกรรมอื่น ๆ ต่อไป

บทสรุป: บทกล่อมช้างแสดงให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะจากช้างป่าสู่ช้างทรงของพระมหากษัตริย์ ทั้งการเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่และการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม ซึ่งมโนทัศน์ทั้งสองมิตินี้เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์บทกล่อมช้าง นอกจากนี้การศึกษามโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านของช้างกับการพิจารณาข้อมูลพิธีกรรมยังทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับพิธีกรรมที่มีพลวัตเปลี่ยนแปลงควบคู่กันไปตามบริบทสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละสมัย

บทนำ (Introduction)

มนุษย์และสัตว์ล้วนมีความสัมพันธ์กันในหลายมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย สัตว์หลายชนิดมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิต ความเชื่อและกิจกรรมทางสังคม องค์ความรู้สัตวศาสตร์สะท้อนมิติความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์หลายระดับทั้งสถานภาพที่ต่ำกว่า สถานภาพที่เสมอกัน และสถานภาพที่สูงกว่า (Kasempholkoon, 2017 : 195) ซึ่งความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลต่อการที่มนุษย์ปฏิบัติกับสัตว์แตกต่างกัน

ช้างเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยในฐานะสัตว์คู่บ้านคู่เมือง ช้างสุกลักษณะที่ต้องตามตำราคชลักษณ์มีความสำคัญในฐานะช้างแก้วหรือหัตถ์รัตนตามคติจักรพรรดิราช พระมหากษัตริย์ที่ทรงบุญญาธิการจะบังเกิดช้างสุกลักษณะหรือช้างเผือกมาสู่พระบารมี ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง ช้างที่ได้ผ่านพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างซึ่งเป็นพระราชพิธีเฉลิมฉลองการเปลี่ยนผ่านสถานะจากช้างป่าสู่ช้างทรงของพระมหากษัตริย์ จะได้รับศักดิ์นาตุเจ้าฟ้ามีตำแหน่งเทียบได้กับขุนนางชั้นสูงตามแต่ลักษณะช้าง (The Fine Arts Department, 2013 : 170)

พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างประกอบด้วยลำดับขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ พระราชพิธีสมโภชก่อนนำช้างเข้าเมือง พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนาม และพระราชพิธีสมโภชขึ้นโรงใน เมื่อพิจารณาตามแนวคิดพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (Rites of Passage) ของอาร์โนลด์ ฟาน เกนเนป (Arnold Van Gennep) ที่จำแนกพิธีกรรมออกเป็น 3 ช่วง คือช่วงการตัด (separation) ช่วงการเปลี่ยนผ่าน (transition) และช่วงการหลอมรวม (incorporation) (Gennep, 1960 : 10) พบว่าพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างมีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว โดยในพระราชพิธีจะมีการแยกช้างออกจากพื้นที่เดิมเข้ามาอยู่ในเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ใหม่ และมีการพระราชทานเครื่องคชาภรณ์ นามพระราชทาน และโรงช้างที่เป็นเครื่องแสดงสถานะ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นการให้ความหมายทางสังคมกับสถานะของช้างผ่านวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ สะท้อนมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะจากช้างป่าสู่ช้างทรงของพระมหากษัตริย์ 2 มิติ คือ มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ และมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม

ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างยังมีการใช้ตัวบทสำคัญประกอบ เรียกว่า ‘บทกล่อมช้าง’ เนื้อหาของบทกล่อมช้าง ประกอบด้วยการสวดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การปลอบโยนช้างที่จะจากป่ามาอยู่เมือง ความสวยงามของเมืองที่ทำให้ช้างอยากอยู่ และการสอนให้ช้างมีระเบียบวินัยในการอยู่ในสังคมเมือง (Kasempholkoon, 2017 : 135-136) การศึกษาบทกล่อมช้างที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบของวรรณกรรม ได้แก่ กลวิธีในการประพันธ์ โดยเน้นการวิเคราะห์รูปแบบ เนื้อหา ภาษา เพื่อประจักษ์ถึงคุณค่าด้านสุนทรียภาพที่ปรากฏในวรรณคดี เช่น การศึกษาพัฒนาการของคำฉันท์ดุขฎิสังเวกกล่อมช้างสมัยรัตนโกสินทร์ ของกอบกาญจน์ ภิณฑุมารค (Pinyomark, 1999) หรือการศึกษาแนวคิดวรรณคดีที่แสดงให้เห็นสถานะของตัวบทในมิติอื่น ๆ ด้วยการพิจารณาการใช้ภาษาที่สื่อความผ่านเนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์ของบทกล่อมช้าง อันนำไปสู่การตีความความสัมพันธ์ที่นอกเหนือจากมุ่งหมายเดิมของการประพันธ์ เช่น “คำฉันท์ดุขฎิสังเวกกล่อมช้างจากพิธีกรรมสู่วรรณกรรมคำสอน” ของคำยวง วราสิทธิชัย (Warasitthichai, 2004) และ “บทบาทและการควบคุม: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคำฉันท์ดุขฎิสังเวกกล่อมช้าง” ของวรุณญา อัจฉริยบดี (Ajchariyabodee, 2020b) เป็นต้น

จากการศึกษาบทกล่อมช้างที่ผ่านมา เห็นได้ว่ายังไม่มีการศึกษาใดที่นำบทกล่อมช้างมาศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับการพิจารณาบริบทของพิธีกรรม ซึ่งบทกล่อมช้างมีลักษณะคล้ายคลึงกับขั้นตอนของพระราชพิธีที่สะท้อนมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่าน โดยเนื้อหามีการพรรณนาการแยกช้างออกจากป่า การตัดช้างออกจากพื้นที่และระบบความสัมพันธ์ในสังคมเดิม การเปลี่ยนเข้าสู่สถานที่ใหม่ การเปลี่ยนพฤติกรรมเดิมเพื่อปฏิบัติตามข้อกำหนดของสังคมใหม่ และการเข้าสู่สถานะใหม่ที่มีสัญลักษณ์เป็นเครื่องหมายแสดงสถานะที่เปลี่ยนไป ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษามโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในเนื้อหาของบทกล่อมช้างว่าปรากฏในมิติใดบ้าง รวมไปถึงความคิด ความเชื่อ รายละเอียดขั้นตอนของพิธีกรรมที่มีพลวัตเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย มีความสัมพันธ์และส่งผลต่อการกำหนดองค์ประกอบและเนื้อหาของบทกล่อมช้างอย่างไร การศึกษานี้จึงจะทำให้เห็นมิติความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีและพิธีกรรม และปัจจัยการสร้างสรรค์บทกล่อมช้างอีกมุมมองด้วย

วัตถุประสงค์การศึกษา (Research Objectives)

ศึกษามโนทัศน์เรื่องการเปลี่ยนผ่านที่ปรากฏในเนื้อหาของบทกล่อมช้าง

วิธีการศึกษา (Research Methods)

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาแบบวิจัยเอกสารและนำเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) โดยมีขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

1. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาบทกล่อมช้าง

2. รวบรวมบทกล่อมช้างและข้อมูลพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างในสมัยต่าง ๆ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ โดยการศึกษา มโนทัศน์การเปลี่ยนในบทกล่อมช้าง ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาตัวบทที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างเป็นหลัก* ประกอบด้วยคำฉันท์กล่อมช้าง และกาพย์ขับไม้กล่อมช้าง จำนวน 36 สำนวน โดยมีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

* กล่อมช้างสรรค ของ ชิต บุรทัต เป็นตัวบทที่แต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ใช้ในการประกอบพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง ผู้วิจัยจึงไม่รวมตัวบทดังกล่าวเข้าในกลุ่มข้อมูลของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

2.1 คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยและคำฉันท์กล่อมช้าง จำนวน 26 สำนวน

Table 1 Lists of Kham Chan Dutsadisangwoei and Kham Chan Kloam Chang

ที่ (No.)	ชื่อเรื่อง (Title)	สมัยที่แต่ง (Period)	ผู้แต่ง (Author)
1	คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยของเก่า สุโขทัย Kham Chan Dutsadisangwoei Khong Kao Sukhothai	สมัยอยุธยาตอนต้น Early Ayutthaya	ขุนเทพกวี Khun Thepkawi
2	คำฉันท์ดุขฎฐิสังเวยของเก่า ครั้งกรุงเก่า Kham Chan Dutsadisangwoei Khong Kao Khrang Krung Kao	สมเด็จพระ พระนารายณ์มหาราช Reign of King Narai	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง Unknown
3	คำฉันท์กล่อมช้างพลาย Kham Chan Kloam Chang phlay	รัชกาลที่ 2 Reign of King Rama II	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุนทร Prince Srisurendr
4	คำฉันท์กล่อมช้างพัง Kham Chan Kloam Chang phang	รัชกาลที่ 3 Reign of King Rama III	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส Prince Paramanujitajinorasa
5	คำฉันท์กล่อมพระยาช้าง Kham Chan Kloam Phraya Chang	รัตนโกสินทร์ตอนต้น Early Rattanakosin	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง Unknown
6	สดุดีพระเกียรติ อัญเชิญขวัญมงคลเชนทรชานีเผือกพลาย Sadudee Phra Kiatchit Anchern Khwan Mongkhon Kachentdhra chamni phueak phlay	รัชกาลที่ 4 Reign of King Rama IV	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร Prince Krom Phrayadechadisorn
7	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรวรารณ Kham Chan Kloam Phra sawetworawan	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) Phraya Srisunthornwohan (Noi)
8	คำฉันท์กล่อมพระมหารพีพรณคชพงษ์ Kham Chan Kloam Phra Maharapiphankachapong	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) และคณะ Phraya Srisunthornwohan (Noi Acharayangkoon) et al.
9	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรสุภาพรรณ Kham Chan Kloam Phra Sawetsuwapaphan	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) Phraya Srisunthornwohan (Noi Acharayangkoon)
10	คำฉันท์กล่อมพระเทพครัตนกรินี และพระศรีสวัสดิเสวตรวรรณ Kham Chan Kloam Phra Thepkacharattanakarini and Phra Si Sawat Sawetwan	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) Phraya Srisunthornwohan (Noi Acharayangkoon)
11	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรวรลักษณ Kham Chan Kloam Phra Sawetworalak	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) Phraya Srisunthornwohan (Noi Acharayangkoon)
12	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรวรสรพงค์ และพระเสวตรวิสุทธิเทพาพิณเนศวร์ Kham Chan Kloam Phra Sawetworasanpang and Phra Sawetwisutthithepaphikhanesh	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) Phraya Srisunthornwohan (Noi Acharayangkoon)
13	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรสุนทรสวัสดิ Kham Chan Kloam Phra Sawetsunthornsawat	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) Phraya Srisunthornwohan (Noi Acharayangkoon)

Table 1 Lists of Kham Chan Dutsadisangwoei and Kham Chan Kloam Chang (cont.)

ที่ (No.)	ชื่อเรื่อง (Title)	สมัยที่แต่ง (Period)	ผู้แต่ง (Author)
14	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรสกลวโรภาส Kham Chan Kloam Phra Sawetsakolwarophat	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) Phraya Srisunthornwohan (Noi Acharayangkoon)
15	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรจุริภาพรรณ Kham Chan Kloam Phra Sawet Rujirapaphan	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรรณ) Phraya Maha ammatayathibodi (Hrun)
16	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรวรรณาเคนทร์ Kham Chan Kloam Phra Sawetworanaken	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรรณ) Phraya Maha ammatayathibodi (Hrun)
17	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรวรรณิภา Kham Chan Kloam Phra Sawetwanipha	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	หลวงมหาสิทธิโวหาร (สืบ ศรีเพ็ญ) Luang Maha Sitthivohan (Seub Sripen)
18	คำฉันท์กล่อมเสวตรพระอุดมวารณ Kham Chan Kloam Phra Sawetudomwan	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	หลวงมหาสิทธิโวหาร (สืบ ศรีเพ็ญ) Luang Maha Sitthivohan (Seub Sripen)
19	คำฉันท์กล่อมพระเสวตวชิรพาหะ Kham Chan Kloam Phra Sawetvajirapaha	รัชกาลที่ 6 Reign of King Rama VI	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก) Luang Thammaphimon (Thuk)
20	คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกกล่อมพระเสวตคชเดชนิลก Kham Chan Dutsadisangwoei Kloam Phra Sawetkachadechdilok	รัชกาลที่ 7 Reign of King Rama VII	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ Prince Narathippaphanphong
21	คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกกล่อมพระเสวตอดุลยเดชพาหน Kham Chan Dutsadisangwoei Kloam Phra Sawetadulyadejpahon	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	พระมหาธาตุพิศวีริยสุทธิคุณ (สวาสดี รังสิพราหมณกุล) Sawas Rangsiaphramankul
22	คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกกล่อมพระเสวตรรัตนกรีษ Kham Chan Dutsadisangweay Kloam Phra Sawetworrarattanakri	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	พระราชครูวามเทพมุนี (สมจิตต์ รังสิพราหมณกุล) Somchit Rangsiaphramankul
23	คำฉันท์ดุขฎิสังเวยพระเสวตรรัตนกรีษ Kham Chan Dutsadisangwoei Phra Sawetworrarattanakri	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ ออยุธยา Somroj Sawatdikul na Ayutthaya
24	คำฉันท์กล่อมพระเสวตรสุรคชาธาร Kham Chan Kloam Phra Sawetsurakachathan	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ ออยุธยา Somroj Sawatdikul na Ayutthaya
25	คำฉันท์ดุขฎิสังเวยพระศรีนราธิราชกิริณี Kham Chan Dutsadisangwoei Phra Sinararat ratchakirini	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี Princess Maha Chakri Sirindhorn
26	คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกกล่อมช้างสำคัญ 3 เชือก Kham Chan Dutsadisangwoei Kloam Chang Samkhan 3 Chuek	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี Princess Maha Chakri Sirindhorn

2.2 ภาพยัซบไม้กล่อมช้าง จำนวน 10 สำนวน

Table 2 Lists of Karp Khap Mai Kloam Chang

ที่ (No.)	ชื่อเรื่อง (Title)	สมัยที่แต่ง (Period)	ผู้แต่ง (Author)
1	ภาพยัซบไม้กล่อมช้างพลาย Karp Khap Mai Kloam Changphlay	รัชกาลที่ 2 Reign of King Rama III	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์
2	ภาพยัซบไม้กล่อมช้างพัง Karp Khap Mai Kloam Changphang	รัชกาลที่ 3 Reign of King Rama III	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
3	ภาพยัซบไม้กล่อมพระเสวตรวรารณ Karp Khap Mai Kloam Phra Sawetworawan	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) Phraya Srisunthornwohan (Noi)
4	ภาพยัซบไม้กล่อมเสวตรุดมวารณ Karp Khap Mai Kloam Phra Sawetudomwan	รัชกาลที่ 5 Reign of King Rama V	หลวงมหาสิทธิโวหาร (สีบ ศรีเพ็ญ) Luang Maha Sitthivohan (Seub Sripen)
5	ภาพยัซบไม้กล่อมพระเสวตวชิรพาหะ Karp Khap Mai Kloam Phra Sawetvajirapaha	รัชกาลที่ 6 Reign of King Rama VI	หลวงธรรมภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก) Luang Thammaphimon (Thuk)
6	ภาพยัซบไม้กล่อมพระเสวตคชเชชนดิโลก Karp Khap Mai Kloam Phra Sawetkachadechdilok	รัชกาลที่ 7 Reign of King Rama VII	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ Prince Narathipraphanphong
7	ภาพยัซบไม้กล่อมพระเสวตวรรัตนกรี Karp Khap Mai Kloam Phra Sawetworrattanakri	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	นายมนตรี ตราโมท Montri Tramot
8	ภาพยัซบไม้กล่อมพระเสวตรสุรคชาธาร Karp Khap Mai Kloam Phra Sawetsurakachatharn	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	นายมนตรี ตราโมท Montri Tramot
9	ภาพยัซบไม้กล่อมพระศรีนราฐราชกิริณี Karp Khap Mai Kloam Phra Sinaratrachakirini	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี Princess Maha Chakri Sirindhorn
10	ภาพยัซบไม้กล่อมช้างสำคัญ 3 เชือก Karp Khap Mai Kloam Chang Samkhan 3 Chuek	รัชกาลที่ 9 Reign of King Rama IX	สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี Princess Maha Chakri Sirindhorn

- วิเคราะห์พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างตามแนวคิดพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน เพื่อให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านที่ปรากฏพิธีกรรม และใช้เป็นกรอบในการพิจารณาโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในมิติของวรรณคดี
- วิเคราะห์องค์ประกอบของบทกล่อมช้างที่แสดงให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่าน
- นำเสนอผลผลการวิจัยและอภิปรายผล

ผลการศึกษา (Research Results)

การศึกษามโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้างของบทความฉบับนี้ จะวิเคราะห์มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง และใช้เป็นกรอบในการพิจารณาโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้าง อันจะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์

ระหว่างวรรณคดีกับพิธีกรรม ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการนำเสนอไว้ 2 ประเด็น คือ 1) มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง และ 2) องค์ประกอบที่แสดงให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง

แนวคิดพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านมีจุดเริ่มต้นสำคัญจากงานของนักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศส คืออาร์โนลด์ ฟาน เกนเนป (Arnold Van Gennep) ในหนังสือ *Les Rites de passage* (1909) เกนเนปนำเสนอแนวคิดว่าการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะหนึ่งไปยังอีกสภาวะหนึ่งจะมีกิจกรรมพิเศษเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงนั้นเสมอ เรียกกิจกรรมเหล่านั้นว่า ‘พิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (rites of passage)’ และประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญที่มีสังคมเป็นคนกำหนดขึ้น พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจึงเป็นการสื่อสารแก่สังคมเกี่ยวกับการเปลี่ยนสถานะของบุคคล ให้สังคมรับรู้และยอมรับสถานะใหม่ของบุคคลนั้นอย่างเป็นทางการ

พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านตามแนวคิดของเกนเนปแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ 1) การตัดหรือการแยก (separation) คือการตัดความสัมพันธ์จากสภาวะ ตัวตน และสภาพแวดล้อมเดิม ทั้งในแง่กายภาพ โครงสร้างหรือระบบความสัมพันธ์ก่อนหน้า 2) การเปลี่ยน (transition) คือการเข้าสู่การเปลี่ยนสถานะทางสังคมโดยใช้สัญลักษณ์เป็นเครื่องมือสื่อความหมาย มีการเคลื่อนย้ายพรมแดนทางกายภาพเป็นตัวอย่าง ในพิธีกรรมช่วงดังกล่าวมักจะเป็นการสอนคุณสมบัติสำหรับสถานะของผู้ที่จะเปลี่ยนผ่าน และ 3) การหลอมรวม (incorporation) เป็นช่วงสุดท้ายที่บุคคลจะเข้าสู่สถานะใหม่ที่มีความมั่นคง ขั้นตอนที่ผ่านมาจะทำให้บุคคลสามารถรวมเข้ากับสังคมได้อย่างเป็นสุข ทั้งในแง่ของการปฏิบัติตนและการได้รับการยอมรับจากสังคม อย่างไรก็ตามพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านมีความซับซ้อนมากกว่ารูปแบบข้างต้น ในบางกรณีช่วงหนึ่งอาจไม่สำคัญหรือขาดหายไป ในบางกรณีช่วงหนึ่งอาจครอบคลุมทั้งพิธีกรรม และในบางกรณีช่วงหนึ่งอาจมีช่วงอื่น ๆ ประกอบอยู่ด้วย (Gennep, 1960 : 10-11)

พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านในแต่ละสังคมวัฒนธรรมมีรูปแบบและขั้นตอนที่หลากหลายขึ้นอยู่กับขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และบรรทัดฐานของสังคมนั้น ๆ องค์ประกอบเหล่านี้นำไปสู่การตีความในเชิงสัญลักษณ์ของวิกเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner)¹ โดยเฉพาะการทำความเข้าใจความหมายที่แฝงอยู่ในพิธีกรรม การวิเคราะห์ลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏในพิธีกรรมทั้งวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ จึงสะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิด ความเชื่อ และมโนทัศน์ของคนในสังคมที่มีต่อการเปลี่ยนสถานะของบุคคล ซึ่งเป็นแก่นสำคัญที่อยู่เบื้องหลังของพิธีกรรมนั้น

จากการวิเคราะห์พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างพบว่าลักษณะและขั้นตอนของการประกอบพระราชพิธีแสดงให้เห็นโครงสร้างของการเปลี่ยนสถานะของช้าง จากช้างป่าไปสู่ช้างทรงของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน สามารถแบ่งช่วงได้เป็น 2 ช่วงคือ ช่วงที่ 1 พระราชพิธีทهنชัยบาทหรือการสมโภชช้างนอกพระนคร และช่วงที่ 2 พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามและสมโภชโรงช้าง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้²

¹ วิกเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner) นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ได้นำแนวคิดของเกนเนปมาพัฒนาและแสดงให้เห็นวิธีการพิจารณาสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในพิธีกรรม ในบทความ “Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage” ของหนังสือ *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual* (1967) และนำมาพิจารณาเพิ่มเติมในบทความ “Liminality and communitas” ในหนังสือ *The ritual process structure and anti-structure* (1969) โดยชี้ให้เห็นว่าช่วงหนึ่งของการเปลี่ยนผ่านที่เรียกว่า “ระยะอันตรภาพ (Liminality)” องค์ประกอบของพิธีกรรมล้วนสัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านทั้งวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์

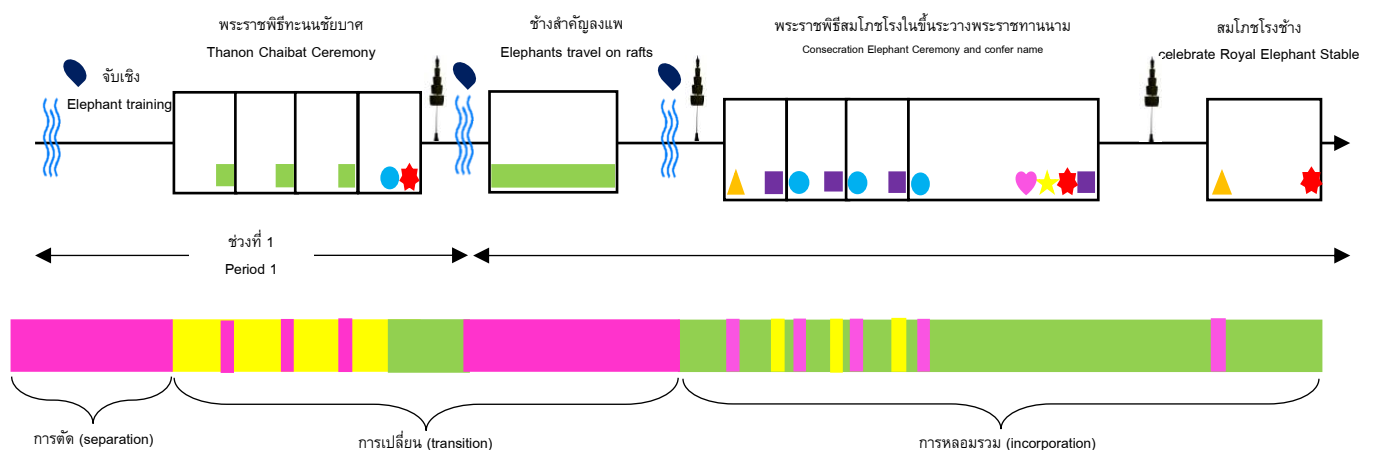
² จากการรวบรวมเอกสารเกี่ยวกับพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง พบว่าการประกอบพระราชพิธีในแต่ละสมัยมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับบริบทสังคมและพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์สมัยนั้น ๆ กระนั้นยังพบว่ารายละเอียดของการประกอบพระราชพิธีที่เป็นขั้นตอนสำคัญ จะปรากฏอยู่ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างทุกสมัย เช่น การสร้างโหลนทวารสำหรับช้างสำคัญตลอด การอ่านบทกล่อมช้าง การรดน้ำแต่งเครื่องคชาภรณ์ช้างสำคัญ และการบายศรีเวียนเทียนสมโภชช้างสำคัญ

เอกสารที่มีการบันทึกเกี่ยวกับพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างมีทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้น เช่น 1) จดหมายเหตุเรื่องรับพระยาเศวตภูษช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ 2 2) หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1226 (พ.ศ. 2407) พิธีสมโภชนางพระยาช้างเผือก 3.ราชกิจจานุเบกษาการสมโภชพระเศวตภูษจักราภรณ์ และเอกสารชั้นรองที่มีการรวบรวมข้อมูลของพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง เช่น 1) หนังสือช้างต้น สัตว์มงคลแห่งพระจักรพรรดิ (2539) 2) หนังสือ ช้างราชพาหนะ (2542) ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิเคราะห์พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างตามแนวคิดพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านเพื่อแสดงให้เห็นมโนทัศน์เรื่องการเปลี่ยนผ่านที่ปรากฏในพระราชพิธี โดยพิจารณาข้อมูลจากราชกิจจานุเบกษาการสมโภชพระเศวตภูษจักราภรณ์ ในรัชกาลที่ 6 ที่มีการบันทึกขั้นตอนและองค์ประกอบของพระราชพิธีอย่างสมบูรณ์เป็นหลักในการศึกษา และใช้ข้อมูลในเอกสารอื่น ๆ ประกอบการวิเคราะห์เพิ่มเติมเพื่อแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างในสมัยต่าง ๆ

พระราชพิธีทهنชัยบาตหรือการสมโภชช้างนอกพระนคร ประกอบด้วยพิธีจับเชิงปัดรังควานและลอดโขนทวารของช้างสำคัญ เป็นการทำให้ช้างคุ้นเคยกับบรรยากาศของพิธีกรรมและให้ไม่ตื่นกลัวระหว่างการประกอบพระราชพิธี และเปลี่ยนพฤติกรรมของสัตว์ป่าออกจากตัวของช้างให้คุ้นเคยกับการเป็น 'ช้างเลี้ยง' มีการบายศรีสมโภช แต่งเครื่องทรงมหาดเล็กให้ช้างสำคัญ และกระบวนแห่ช้างสำคัญที่ประกอบด้วยเครื่องยศและเครื่องสูงที่บอกสถานะทางสังคมของช้างที่สังคมมอบให้

พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามและสมโภชโรงช้าง ประกอบด้วยการนำช้างสำคัญลงแพมายังพระนคร การนำช้างลอดโขนทวารตั้งกระบวนแห่เข้าสู่โรงสมโภช มีการอ่านบทกล่อมช้างที่มีเนื้อหาบอกให้ช้างเปลี่ยนพฤติกรรมแบ่งออกเป็นพฤติกรรมของสัตว์ป่าคือความพยศ และพฤติกรรมที่เป็นคุณสมบัติของข้าราชการบริพารนั้นคือความจงรักภักดีและความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ และสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนาม ซึ่งจะประกอบด้วยวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ที่บ่งบอกสถานะใหม่

จากรายละเอียดของพระราชพิธีข้างต้น สามารถแสดงให้เห็นลำดับของพระราชพิธี และการแบ่งช่วงของพระราชพิธีตามแนวคิดพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน ดัง Figure 1

หมายเหตุ: ผู้วิจัยใช้สีจำแนกช่วงของการเปลี่ยนผ่าน ได้แก่ ■ การตัด ■ การเปลี่ยน ■ การรวม และใช้สัญลักษณ์แทนวัตถุสัญลักษณ์และวัตถุสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง ได้แก่ 🌀 โขนทวาร/ประตู ▲ การรดน้ำช้างสำคัญ ● การประพรมน้ำที่โขนทวาร ■ การอ่านบทกล่อมช้างนอกพระนคร ■ การอ่านบทกล่อมช้างในพระนคร/เมือง ● การอาบน้ำช้างสำคัญ ★ การบายศรีและเวียนเทียนสมโภช ♥ การพระราชทานรดน้ำ พระราชทานน้ำสังข์ ★ พระราชทานอ้อยแดง และแต่งเครื่องคชาภรณ์ และ 👑 กระบวนแห่ช้างสำคัญ

Note: The researcher employs colors to distinguish phases of transition—■ separation ■ transition and ■ incorporation—and uses symbols to represent various ritual elements in the Royal Elephant Consecration Ceremony including the 🌀 Khon Thawan or gate ▲ the ritual bathing of the sacred elephant ● the sprinkling of water at the gate ■ Using Elephant Soothing Poems outside the capital ■ Using Elephant Soothing Poems within the capital ● the bathing of the sacred elephant ★ the Bai Sri ritual with candle circling consecration ♥ the royal bestowal of lustral water conch water ★ confer red sugarcane and elephant ornaments and 👑 as the grand procession of the sacred elephant.

Figure 1 Diagram Showing the Sequence and Structure of Transition in the Consecration Elephant Ceremony

(Source: Phimpha & Sripum, 2025a)

จากการวิเคราะห์โครงสร้างการเปลี่ยนผ่านและรายละเอียดของพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง แสดงให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่าน 2 มิติ คือ มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ และมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง

การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ หมายถึง การแสดงออกถึงการเปลี่ยนจากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่หนึ่งทางกายภาพ พิธีกรรมในบางวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนพื้นที่ชั่วคราวเพื่อแสดงการตัดจากโครงสร้างทางสังคมก่อนหน้าและกลับเข้าไปเมื่อสิ้นสุดกระบวนพิธีกรรม เช่น พิธีกรรมวัยแรกรุ่นในโอเชียเนีย พวกเขาจะแยกออกจากหมู่บ้านไปอยู่ในป่าเพื่อปลีกวิเวกชั่วคราว แสดงการตัดพวกเขาออกจากสภาพแวดล้อมเดิมของพวกเขา (Gennep, 1960 : 80-81) แต่พิธีกรรมในบางวัฒนธรรม

ผู้เปลี่ยนผ่านจะต้องแยกจากพื้นที่เดิมถาวรและไม่สามารถกลับมาอยู่ในพื้นที่เดิมระหว่างดำรงสถานะใหม่ได้ เช่น พิธีอุปสมบท ในพระพุทธศาสนาผู้เข้าพิธีบวชจะสละบ้านเรือน ครอบครัว และวิถีชีวิตแบบฆราวาส เข้าสู่เขตวัดและปฏิบัติศีลในฐานะภิกษุ ขั้นตอนของพิธีกรรมเหล่านี้จึงแสดงการแยกออกจากพื้นที่ทางกายภาพ ที่มาพร้อมกับการตัดความสัมพันธ์จากตัวตน และสภาพแวดล้อมเดิม

ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่แสดงออกผ่านการเคลื่อนย้ายช้างจากสถานที่หนึ่งมายังสถานที่หนึ่ง โดยกำหนดว่าหากนำช้างสำคัญมาพักแรมที่ใดก็จะจัดให้มีการสมโภชและมหรสพตามสมควร เมื่อเดินทางมาถึงกรุงเก่าจึงจัดให้มีการประกอบพระราชพิธีเทนมชัยบาด³ ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะสำคัญที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนผ่านพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งเป็นการระบุตำแหน่งให้รับรู้ว่าจะได้ผ่านสถานที่นี้ตามเส้นทางการเคลื่อนย้ายช้าง

การเปลี่ยนสถานที่ในการจัดพระราชพิธีเป็นปัจจัยสำคัญที่แสดงให้เห็นมิติพิเศษเกี่ยวกับพื้นที่ป่าและพื้นที่เมืองที่มีความสัมพันธ์กับอำนาจและสถานะของพระมหากษัตริย์ที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย การนำช้างสำคัญมายังพระนครเพื่อจัดพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวาง ณ มณฑลพระราชพิธีท้องสนามไชยบริเวณพระบรมมหาราชวัง จึงแสดงนัยของการนิยามศูนย์กลางของเมืองและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เป็นพระบรมมหาราชวัง

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในการจัดพระราชพิธีไปยังมณฑลพระราชพิธี สวนมิสกวัน พระราชวังดุสิต สอดคล้องกับการสร้างพระราชวังดุสิตขึ้นในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการขยายพื้นที่เมืองและศูนย์กลางการปกครอง และในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรัชสมัยแรกที่ปรากฏหลักฐานการเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีสมโภชช้างที่เจ้านายฝ่ายเหนือและประชาชนร่วมกันจัดขึ้นเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายช้างสำคัญนอกพระนครที่จังหวัดเชียงใหม่ ในการเสด็จพระราชดำเนินมณฑลพายัพ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นประมุขของราษฎรในมณฑลซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของสยามโดยสมบูรณ์ (Kraipakorn, 2024 : 91) แต่ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำช้างสำคัญลงมายังกรุงเทพฯ แล้วสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนาม ณ สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิตดังเดิม

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ “ให้จัดพระราชพิธีลดระยเวลาลงอย่างเหมาะสมแต่เป็นไปอย่างถูกต้องและสมบูรณ์” (Chandavij, 2006 : 25) รัชสมัยนี้จึงไม่ปรากฏการประกอบพระราชพิธีเทนมชัยบาดและการสมโภชตามสถานที่ที่นำช้างสำคัญพักแรมเหมือนสมัยที่ผ่านมา แต่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนจากที่หนึ่งมายังอีกที่หนึ่งผ่านพฤติกรรมสัญลักษณ์ คือ การตั้งกระบวนแห่ช้างสำคัญลอดโขนทวารเข้าสู่โรงสมโภช การลอดโขนทวารจึงเปรียบเสมือนการนำช้างข้ามจากพรมแดนเก่ามายังพรมแดนใหม่

นอกจากนี้ ยังมีการเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชพิธีในจังหวัดที่พบช้าง ได้แก่ พระเศวตวรรัตนกรี ประกอบพระราชพิธีรับและขึ้นระวางสมโภช ณ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2509 พระเศวตสุรคชาธาร ประกอบพระราชพิธีรับและขึ้นระวางสมโภช ณ จังหวัดยะลา วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2511 พระศรีนรารัฐราชกิริณี ประกอบพระราชพิธีรับและขึ้นระวางสมโภช ณ จังหวัดนราธิวาส วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2520 และช้างสำคัญ 3 เชือก ได้แก่ พระเศวตภาสุรคเชนทร์ฯ พระเทพวัชรกิริณีฯ และพระบรมนขทัตฯ ประกอบพระราชพิธีรับและขึ้นระวางสมโภช ณ จังหวัดเพชรบุรี วันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2521 ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นมิติพิเศษเกี่ยวกับพื้นที่เมืองที่ขยายออกไป นอกเหนือจากเดิมที่เมืองจะหมายถึงพื้นที่ของกรุงเทพฯ เท่านั้น

1.2 มิติพิเศษการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง

การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม หมายถึง การแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานะในสังคม จากสถานะเดิมไปสู่สถานะใหม่ โดยลักษณะที่บ่งบอกถึงสถานะนั้น ๆ คือข้อปฏิบัติหรือกรอบทางศีลธรรม การมอบสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ เช่น เครื่องแต่งกาย อาวุธ เป็นต้น

ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างแสดงการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมผ่านวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ด้วยถือว่าช้างทรงของพระมหากษัตริย์มีเกียรติยศเทียบเท่ากับพระบรมวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า สัญลักษณ์ในพระราชพิธีจึงเชื่อมโยงและสื่อความหมายถึงสถานะของช้างสำคัญที่แตกต่างจากช้างทั่วไป ได้แก่

³ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจัดพระราชพิธีเทนมชัยบาด ณ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นจังหวัดที่จับช้างได้ จากนั้นจึงนำช้างสำคัญลงพมายังกรุงเทพฯ

1. กระบวนแห่ช้างสำคัญ เป็นพฤติกรรมสัญลักษณ์ในการประกาศให้สังคมรับรู้ถึงการเปลี่ยนผ่านสถานะของช้าง สำคัญองค์ประกอบและรูปแบบของกระบวนแห่แสดงให้เห็นความสำคัญและเกียรติยศของช้าง การเคลื่อนผ่านเส้นทางที่มีข้าราชการทหาร และประชาชนเข้าร่วมเปรียบเสมือนเป็นสักขีพยานต่อการเปลี่ยนสถานะของช้างสำคัญ ทั้งนี้อาจพิจารณาเพิ่มเติมได้ว่าเป็นการประกาศพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการทำให้มีช้างเผือกมาสู่พระบารมีต่อสาธารณชนอีกด้วย

2. การพระราชทานนามช้างสำคัญ แสดงถึงการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมจากช้างทั่วไปไปสู่ช้างทรงคู่พระบารมีของพระมหากษัตริย์ โดยมีการพระราชทานอภัยแด่ที่จารึกชื่อและอภัยแด่จารึกมนต์ มีการประกาศชื่อช้างซึ่งแสดงให้เห็นให้ผู้เข้าร่วมพิธีรับรู้ว่ายว้างนั้นได้เปลี่ยนสถานะใหม่อย่างสมบูรณ์

หลักฐานที่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงนามช้างสำคัญกับการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม เช่น การประกอบพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนาม ‘พังขจร’ ในรัชสมัยของพระบรมชนกนาถ ธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร คือหลังจากการสมโภชขึ้นระวางแล้วได้รับพระราชทานนามใหม่เป็น ‘พระวิมลรัตนกิริณี กุมุทศรีพรรณโคภิต อัญญาทิพวงศ์กมลาลัน อรรคราชทิพย์พาหน์ ถกกลิตติคุณจักร อมรสารเลิศฟ้า’ นามของช้างที่ได้รับพระราชทานจึงเป็นเครื่องหมายของเกียรติยศและการเปลี่ยนผ่านสถานะอย่างสมบูรณ์

3. เครื่องทรงช้างหรือคชาภรณ์ แสดงนัยสำคัญของการเปลี่ยนสถานะและการได้รับสถานะใหม่อย่างชัดเจน หลักฐานในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 28 หน้า 1746 วันที่ 12 พฤศจิกายน 130 เกี่ยวกับประวัติช้างพลายสำคัญพระเศวตวชิรพาหะ สมัยรัชกาลที่ 6 กล่าวถึงขั้นตอนของการเปลี่ยนเครื่องทรงของช้าง 2 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ก่อนช้างจะลงแพจะมีการแต่งเครื่องทรงมหาดเล็กให้กับช้าง และเมื่อช้างเข้ามาในเมืองแล้วหลังจากอาบน้ำ” ช้างพลายสำคัญแต่งเครื่องทรงมหาดเล็กในเวลางานสมโภชก่อนขึ้นระวางทุกวัน” (Phra Sawet Vajirabaha, 1962 : 29) ช่วงที่ 2 พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้างสำคัญ มีการเปลี่ยนเครื่องทรงที่ต่างจากเดิมที่เป็นเครื่องทรงมหาดเล็กมาเป็นเครื่องคชาภรณ์ ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าเครื่องทรงจึงเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างสถานะใหม่ของช้างทั้งในแง่ของการเปลี่ยนสถานะ และการรับสถานะใหม่อย่างสมบูรณ์

4. โรงช้าง เป็นสถานที่จัดเตรียมไว้เพื่อรองรับช้างสำคัญภายหลังจากได้รับการสมโภชขึ้นระวางแล้ว มีลักษณะเป็น ‘โรงช่อฟ้า’ แตกต่างจากโรงช้างทั่วไป แสดงออกถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ในงานสถาปัตยกรรม ที่บ่งบอกฐานะและตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลให้ปรากฏในสังคมไทยโดยอาศัยรูปแบบและลักษณะศิลปะทางสถาปัตยกรรมไทยเป็นเครื่องบ่งชี้ (The Fine Arts Department, 2008 : 22) โรงช้างจึงเป็นอีกหนึ่งสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมของช้างในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวาง

มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง สะท้อนให้เห็นความสำคัญของช้างในฐานะช้างแก้วหรือหัตถ์รัตนตามคติจักรพรรดิราช⁴ ผ่านวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์อันประณีตและปรากฏอยู่ในการประกอบพระราชพิธีทุกยุคทุกสมัย นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าถึงแม้พระราชพิธีจะมีพลวัตปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงตามแต่ละยุคสมัย แต่ยังคงให้ความสำคัญหลักคือการแสดงให้เห็นการเปลี่ยนสถานะของช้างสำคัญจากช้างป่าสู่ช้างทรงของพระมหากษัตริย์ ผ่านการเปลี่ยนพื้นที่และสัญลักษณ์ที่บ่งบอกสถานะทางสังคม นำสังเกตว่าองค์ประกอบและมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเหล่านี้เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับองค์ประกอบของบทกล่อมช้าง อีกทั้งพลวัตความเปลี่ยนแปลงในมิติของพิธีกรรมก็สอดคล้องควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงในมิติวรรณคดี ซึ่งผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นในลำดับต่อไป

2. องค์ประกอบที่แสดงให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้าง

บทกล่อมช้างที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย ‘คำฉันท์กล่อมช้าง’ และ ‘กาพย์ขับไม้กล่อมช้าง’ ตัวบททั้งสองมีการใช้ฉันทลักษณ์และทำนองแตกต่างกันแต่มีโครงสร้างของเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คำฉันท์กล่อมช้างในด้านเนื้อหา มีลักษณะการแบ่งออกเป็น ‘ลา’ ได้แก่ ลาที่ 1 บทนำหรือประณามบท ลาที่ 2 บทลาไพร ลาที่ 3 บทชมเมือง และลาที่ 4 บทสอนช้าง โดยใช้กาพย์ขับไม้ 16 อินทวิเชียรฉันท 11 และวสันตดิถีฉันท 14 เป็นฉันทลักษณ์ในการประพันธ์ ส่วน ‘กาพย์ขับไม้กล่อมช้าง’ มีลักษณะการแบ่งเนื้อหาเป็นส่วน ๆ เรียกว่า ‘แผด’ และสอดคล้องกับเนื้อหาของคำฉันท์กล่อมช้างแต่มีการสลับลำดับของแต่ละ

⁴ คติจักรพรรดิราชในสังคมไทย เป็นแนวคิดอุดมคติสูงสุดที่ใช้ในการปกครอง มีการผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เข้าด้วยกัน ในทางพุทธศาสนาพระจักรพรรดิราชคือผู้ที่สั่งสมบุญญาธิการมีมาตั้งแต่ในอดีตชาติ พระเจ้าจักรพรรดิ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว ซึ่งช้างแก้วหรือช้างเผือกเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพระจักรพรรดิราช ที่มักใช้เป็นเครื่องแสดงอำนาจในพระราชพิธีต่าง ๆ

แผดเป็น แผดที่ 1 ประณามบท แผดที่ 2 บทลาไพร แผดที่ 3 บทชมเมือง แผดที่ 4 บทสอนช้าง และแผดที่ 5 คชาภรณ์ โดยใช้โคลงขับไม้ และกาพย์ขับไม้เป็นฉันทลักษณ์ในการประพันธ์

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของบทกล่อมช้างโดยรวมแล้ว พบว่าการพรรณนาเนื้อหาของบทกล่อมช้างมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับโครงสร้างของพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง โดยมีการพรรณนาถึงการแยกช้างออกจากพื้นที่เดิม คือ การแยกช้างออกจากป่า ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพและระบบความสัมพันธ์ที่ช้างคุ้นเคย การพรรณนาคำสอนช้าง โดยแสดงถึงข้อปฏิบัติที่ช้างจะต้องเรียนรู้ เพื่อให้มีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับบทบาทใหม่ในฐานะช้างราชพาหนะของพระมหากษัตริย์ เปรียบเสมือนคำสอนหรือแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้เปลี่ยนผ่าน และแสดงถึงการยอมรับสถานะใหม่ของช้างด้วยการพรรณนาโรงช้าง การประดับเครื่องคชาภรณ์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสถานภาพในระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่

จากการพิจารณาเนื้อหาของบทกล่อมช้างด้วยมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านที่ปรากฏในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง แสดงให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านที่สอดคล้องกันทั้ง 2 มิติคือ มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ และมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม โดยจะแสดงให้เห็นรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ในบทกล่อมช้าง

การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ที่มีการแสดงออกแตกต่างกันไปตามธรรมชาติของวรรณคดีและพิธีกรรม ในพิธีกรรมแสดงการเปลี่ยนจากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่หนึ่งผ่านลำดับขั้นตอนของพระราชพิธีที่มีทั้งพฤติกรรมสัญลักษณ์และวัตถุสัญลักษณ์ในบทกล่อมช้างที่เป็นวรรณคดีประกอบพิธีกรรมมีการใช้ขนบทางวรรณคดีคือการพรรณนาฉากและความรู้สึกที่แตกต่างกันของทั้งสองพื้นที่มาแสดงการเปลี่ยนผ่าน โดยแสดงให้เห็นว่าช้างที่มีสถานะเป็นผู้เปลี่ยนผ่านจะต้องแยกออกจากพื้นที่เดิมทางกายภาพเพื่อเข้าสู่ขั้นตอนการเปลี่ยนสถานะใหม่

ลักษณะที่แสดงให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ในบทกล่อมช้าง สังเกตได้ผ่านเนื้อหาของ 'บทลาไพร' และ 'บทลาชมเมือง' ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละยุคสมัย สามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ ยุคเริ่มแรก: สมัยอยุธยาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยุคเปลี่ยนผ่าน: รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และยุคเปลี่ยนแปลง: รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ยุคเริ่มแรก: สมัยอยุธยาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงการเปลี่ยนจากพื้นที่เก่าสู่พื้นที่ใหม่ผ่านบทพรรณนาการตัดหรือแยกช้างออกจากพื้นที่ทางกายภาพเดิมคือป่าที่เคยอยู่อาศัยสู่พื้นที่ใหม่คือเมืองหรือพระนคร ในสมัยอยุธยาเนื้อหาของบทกล่อมช้างจะกล่าวเปรียบเทียบพื้นที่สองพื้นที่ แต่ยังไม่มีการแบ่งเนื้อหาเป็นลาอย่างชัดเจน เช่น คำฉันท์ *ดุขกัฏฐ์สังเวกล่อมช้างของเก่า ครั่งกรุงเก่า* ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการแบ่งเนื้อหาเป็นลาและนำเสนอการเปลี่ยนพื้นที่ด้วยการพรรณนาลักษณะพื้นที่คู่ตรงข้ามอย่างชัดเจน ดังปรากฏในบทลาไพรของ *คำฉันท์กล่อมช้างพลาย* พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุนทร ในสมัยรัชกาลที่ 2 ความเป็น

● ยามนอนกันนอนมิสบาย	ให้ร่ายแลคันทัว
ติดต้องลองรูลิ้นมัว	ชมกษัตริย์มอม
● ลำบากบมีผู้ปฏิบัติ	ทั้งเหลือบกัดแลยุ้งตอม
บริวารบำเรอสมยอม	มีทำนุกน้ำใจตาม
● อ้าพ้ออย่าคิดแก่ที่จะเที่ยว	จรเลี้ยวจรลี้กหนาม
รักษุณศพนระนาม	บมีนาจะไคลคลา
● ข้ามเทินดำเนินบทะเลียบ	คิริยเซาะชำระเผา
เหยียบกรวดแลเหยียบขรศิลา	อันระริบคือกรดไกร

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 1, 1960 : 139)

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่า กวีพรรณนาความยากลำบากนานัปการที่ช้างได้รับเมื่ออาศัยอยู่ในป่าที่เป็นพื้นที่เดิม ความลำบากและความทรมานจริงเป็นสิ่งที่ต้องตัดออกไป เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่สร้างความทุกข์ให้กับตัวของช้าง และเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมกับสถานะช้างทรงของพระมหากษัตริย์ การที่บอกว่าช้างเปลี่ยนจากพื้นที่เก่ามาสู่พื้นที่ใหม่ จึงแสดงออกผ่านการพรรณนาพื้นที่เมืองที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับพื้นที่ป่า ดังตัวอย่างลาชมเมืองที่ ความว่า

● เชิญเซยเสวยสวัสดิ์	เสวยรมยเปรมปรีดี
เปรมปราโมทย์	อันสนุกนิศุขสานต์
● ไร่นาร่มรื่นเรือง	รุจิเรขโอพาร
แท่นแก้วจรลุมกาญ	จนะช่างฉล็กเจลา
● ฟางพินทั้งพินผนัง	แลพเนกก็เกลี้ยงเกลา
ไคร่นอนน่านไครเนา	บมิมิราศิฉาย
● เครื่องลาดล้วนแพรพรรณ	ณสุวรรณวิสูตรสาย
พิเศษด้วยลวดลาย	อันพิจิตรบรรจง

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 1, 1960 : 141)

เมื่อพิจารณาลักษณะข้างต้น การพรรณนาพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวไม่เพียงแสดงความงดงามของเมืองเพื่อโน้มน้าวให้ช้างอยากเข้ามาอยู่ในเมืองเท่านั้น แต่อาจกล่าวได้ว่าการพรรณนาลักษณะทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่บ่งบอกสถานะที่เปลี่ยนไปของช้างสำคัญด้วย

2. ยุคเปลี่ยนผ่าน: รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การเปลี่ยนพื้นที่ด้วยการพรรณนาลักษณะพื้นที่คู่ตรงข้ามยังเป็นลักษณะที่ปรากฏในบทกล่อมช้างสมัยรัชกาลที่ 5 แต่มีลักษณะการพรรณนาบทชมเมืองตามความเป็นจริงของเมืองที่มีการพัฒนาในรัชสมัยนั้น สอดคล้องกับ การศึกษาพัฒนาการของคำฉันท์ ดุษฎีสังเวยกล่อมช้างสมัยรัตนโกสินทร์ ของกอบกาญจน์ ภิณฑุมารค (Pinyomark, 1999 : 106-119) ที่พบว่าลาชมเมืองของบทกล่อมช้าง มีพัฒนาการด้านเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นสภาพทางสังคมค่อนข้างเด่นชัดมากที่สุด โดยมีวิธีการดัดแปลงเนื้อหาให้ต่างไปจากเดิมด้วยวิธีการเพิ่มเนื้อหา เพิ่มรายละเอียด และการเปลี่ยนแปลงเนื้อหา

นอกจากนี้ยังพบว่าโน้ตศัณการเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ในยุคเปลี่ยนผ่านยังแสดงออกผ่านการพรรณนาเส้นทางเดินทางมาสู่เมืองของช้างสำคัญในลาชมเมือง ปรากฏในคำฉันท์กล่อมพระเศวตรวชิรพาหะ ของหลวงธรรมมาภิรมย์ (ถึก จิตรกถึก) ในสมัยรัชกาลที่ 6 ความว่า

● จากนครสวรรค์ผ่าน	พยุห์ด่านคีรีมา
ล่องล่งละเลียบธา	นิยทางมโนรมย์
● ไชยนาทบุรีอิน	ทพรินและสิงห์พรหม
อ่างทองทุรัสคม	นล่องชลาคลา
● ผ่านเขตรกรุงเก่า	จรเข้าประทุมธา
นันทบุรีมา	ลกรุงเทพมหาสถาน

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 2, 1960 : 181)

จากตัวบทข้างต้นเป็นการบรรยายเส้นทางของแพช้างสำคัญที่ล่องทางแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านสถานที่ต่าง ๆ โดยเริ่มจาก นครสวรรค์ซึ่งเป็นสถานที่พบช้างสำคัญ ชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา (กรุงเก่า) ปทุมธานี นนทบุรี และกรุงเทพฯ ซึ่งนอกจากการพรรณนาเส้นทางดังกล่าวแล้ว ยังพบว่ามีการพรรณนาเส้นทางนำช้างไปยังสถานที่ประกอบพระราชพิธี ดังตัวอย่าง ความว่า

๑ แพเทียบประทับท่า	จรคลาก็ไต้ยล
รถม้าประชาชน	กฤห์ตีกะครีกตา
๑ ต่างต่างกระทรวงสถาน	ก็สอ้านสอภา
กระทรวงยุทธนาวา	ฐะป้อม ณ ท้องชล
๑ มุ่งมรรคลีลา	ก็ลุนาพระลานถนน
ผ่านย่านสถานยล	ระยะรียาคลา
...	
๑ ถนนราชดำเนินวาง	ระยะกลางและนอกใน
เรียบรุกขแลไสว	รตะตีนะรีนลาน
๑ โรงยุทธศึกษา	วิทยานุสาสน์สาร
นายร้อยทหารชาญ	นิตรอนณรงค์รัน
๑ มาดลตำบลดสพาน	มฆวานะรังสรรค์
แหล่งโรงทหารวัล	ลภาจสอางงาม
๑ วัดเบญจมบพิตร	ตระดูลิตวนาราม
เป็นที่ผดุงความ	สุขส่วนกุศลผล
๑ สวนจิตรลดาตาษ	ทุมชาติตระการกล
ปานมีถมนน	ผิและหากผดุงดาล
๑ สู้สวนดุสิตดล	ดุนนทัวโนทยาน
รื่นรุกขสนุกปาน	สุรโลกชะลอลง

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 2, 1960 : 182-184)

จะเห็นได้ว่าคำฉันท์กล่อมพระเศวตวชิรพาหะพรรณนากระบวนแห่ช้างสำคัญเริ่มจากการจอดแพเทียบท่าและเคลื่อนกระบวนผ่านถนนหน้าพระลาน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ศาลากระทรวงกลาโหม สนามหลวง สะพานมฆวานรังสรรค์ สวนจิตรลดาและเข้าสู่พระราชวังดุสิต ซึ่งการบรรยายต่อจากตัวอย่างที่ยกมาตัวบทจะพรรณนาความงดงามของพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ ในพระราชวังดุสิตด้วย การพรรณนาเนื้อหาบทชมเมืองของคำฉันท์กล่อมพระเศวตวชิรพาหะนี้ สอดคล้องกับราชกิจจานุเบกษา เล่ม 28 หน้า 1746 วันที่ 12 พฤศจิกายน 130 ที่กล่าวถึงประวัติช้างพลายสำคัญ พระเศวตวชิรพาหะรัชกาลที่ 6 และรายละเอียดขั้นตอนของพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ โดยมีรายละเอียดว่า

... เมื่อแพช้างพลายสำคัญล่องลงมา จวนจะถึงพระณบวณน้ำท่าวาสุกรี [...] แพช้างพลายสำคัญล่องเลยลงไปทอดที่ท่าพระ ปรับกับสายสะพานแพผูกบวบที่นำช้างสำคัญขึ้นจากแพ [...] ขบวนตอนหน้าตั้งที่ถนนหน้าพระลานตอนในโหล่นทวาร กระบวนหลังให้ตั้งที่ถนนริมกำแพงพระนครหลังวัดมหาธาตุ [...] แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เดินขบวนแห่โดยทางถนนหน้าพระลาน ถนนราชดำเนินใน ถนนราชดำเนินกลาง ถนนราชดำเนินนอก และถนนเบญจมาศ เข้าสวนมิสกะวัน ...

(Phra Sawet Vajirabaha, 1962 : 26-28)

การพรรณนาเส้นทางเดินทางมาสู่เมืองของช้างสำคัญจึงเป็นการแสดงให้เห็นการเปลี่ยนจากพื้นที่เก่ามาสู่พื้นที่ใหม่อีกลักษณะหนึ่ง และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมืองให้ขยายออกไปทางตอนเหนือของพระนครหลังการสร้างพระราชวังดุสิต คำฉันท์กล่อมพระเศวตวชิรพาหะจึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของพระนครที่ไม่ได้ยึดศูนย์กลางที่พระบรมมหาราชวังที่สัมพันธ์กับสถานที่ในการจัดพระราชพิธีในรัชสมัยนั้นด้วย

3. ยุคเปลี่ยนแปลง: รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พบว่ามีการพรรณนาเมืองอื่นที่ไม่ใช่กรุงเทพฯ ในลาชมเมือง ได้แก่ คำฉันท์ดุขกัสังเวทพระเศวตว

รัตนกริช คำฉันท์กล่อมพระเศวตสุทธาธาร ของท่านผู้หมื่นสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา กาพย์ขับไม้กล่อมพระเศวตสุทธาธาร ของนายมนตรี ปราโมท กาพย์ขับไม้กล่อมพระศรีนราธิราชกิริณี คำฉันท์ดุขยั้วเวียงช้างสำคัญ 3 เชือก และกาพย์ขับไม้กล่อมช้างสำคัญ 3 เชือก พระราชนิพนธ์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งผู้วิจัยพบว่าการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาการพรรณนาเมืองอื่นในลาชมเมืองของบทกล่อมช้างช้างต้น สอดคล้องกับสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธีด้วย ดังตัวอย่างในคำฉันท์กล่อมพระเศวตสุทธาธาร ของท่านผู้หมื่นสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ในรัชกาลที่ 9 ความว่า

๑ ในเมืองยะลา	คชะศรีจะสร้างเขมู
สดชื่นระรื่นเย็น	ศิระกว่านาหานาม
๑ สี่ธานีทักษิณ	ก็บุรินยะลงาม
ใหญ่ยังมีแพสาม	บุระอื่นและขึ้นบาน
๑ ขวัญเอยพระคชแก้ว	จิตะแผ้วเกษมศานต์
ขอขวัญคชาธาร	ฐิตะมันมิพรันผอง
๑ ชมเมืองประเทืองเนตร	สุนิเวศน์ระเรืองรอง
สองฟากวิถีมอง	คฤหาสน์และดีกราม
๑ หมิงชายก็เกลื่อนกล่น	จรดถลนหลาม
งามเนตรและหน้างาม	นริทักษิณนาง
๑ ขำคมนิยมนัก	วรพักตรนวลปราง
อ่าองคะสำออง	อนุรักษ์ประเพณี
๑ งามปวงบุรุษได้	ทวินัยนักรศศรี
นาสิกวิไลดี	กิริยาสง่างาม
๑ ภูเขาไสร่งทรง	พิศวง ณ เมื่อยาม
ชมชาวประชาสยาม	บุรีได้หทัยเพลิน
๑ พ่อจักษุสนานสนุก	นิระทุกขะสุขเกิน
มองเมืองยะลาเจริญ	และจะลืมนาสันต์
๑ อาคารสถานรัฐ	ก็อุปถิตถลครัน
ตรูตาสถาบัน	และสง่าศาลากลาง
๑ ปลุกพรณะพฤษชาติ	ระตะดาดประดับทาง
ดอกใบก็รางซาง	ตะละล้นวิเศษสี
๑ ภาคพื้นถนนกว้าง	บมิว่างเพราะรถมี
ย้วยยานขะไขว่สี	ละครเลก็หลายพรรณ

(The Office of the Permanent Secretary, 1988 : 123-124)

จากตัวบทข้างต้นเป็นการบรรยายความงดงามในด้านต่าง ๆ ของเมืองยะลา ซึ่งเป็นจังหวัดที่จัดพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระเศวตสุทธาธาร เมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2511 โดยกอบกาญจน์ ภิณฑุมารค (Pinyomark, 1999 : 115) เสนอว่าการที่กวีเปลี่ยนแปลงการพรรณนาบทชมเมืองกรุงเทพฯ มาเป็นการชมเมืองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประกอบพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง เป็นการแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีเมืองที่เจริญรุ่งเรืองทัดเทียมเมืองหลวงอีกหลายเมือง แต่หากพิจารณาอีกนัยหนึ่งการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในบทชมเมืองในลักษณะนี้ แสดงให้เห็นมโนทัศน์ด้านพื้นที่ที่เปลี่ยนไปอย่างมีนัยสำคัญ

ประการแรก ความคิดเรื่องพื้นที่เมืองที่เป็นศูนย์กลางการปกครองมีความเปลี่ยนแปลง การพรรณนาบทชมเมืองอื่นนอกจากกรุงเทพฯ จึงเป็นการแสดงให้เห็นขอบเขตของพระราชอาณาจักรที่กว้างขึ้นในความคิดแบบรัฐชาติสมัยใหม่ คือการแสดงให้เห็นการจัดวางเมืองต่าง ๆ ให้อยู่ภายใต้ขอบเขตราชอาณาจักรเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับสำนึกเรื่องรัฐชาติสมัยใหม่ที่ต้องการให้

พื้นที่ทั้งหมดถูกมองว่าเป็น “ดินแดนเดียวกัน” ตัวบทข้างต้นจึงมิได้แสดงลักษณะการเปลี่ยนจากพื้นที่เก่ามาสู่พื้นที่ใหม่อย่างชัดเจน และเปลี่ยนจากการพรรณนาพื้นที่เก่าด้วยภาพที่ไม่คุ้นเคยและน่ากลัว มาเป็นการพรรณนาความงดงามของพื้นที่ที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวในฐานะ ‘ชาวประชาสยาม’

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเน้นย้ำพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในกรุงเทพฯ ตามความคิดศูนย์กลางการปกครองแบบเดิม สร้างความรู้สึกถึงพระเกียรติยศและความเป็นปึกแผ่นของอาณาเขตใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ สะท้อนการสถาปนาพระราชอำนาจที่แผ่ปกคลุมในยุคสมัยที่จะต้องพัฒนาและป้องกันความมั่นคงของประเทศที่ต้องเผชิญกับความท้าทายทั้งภายในและภายนอก สอดคล้องกับที่ชนิดา ชิตบัณฑิต (Chitbundid, 2023 : 120) เสนอว่าในช่วงปี พ.ศ. 2501 – 2523 เป็นช่วงเวลาที่อยู่ในยุคของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง และเป็นยุคสมัยที่ “พระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นสัญลักษณ์และศูนย์กลางของการรวมความสามัคคีของคนในชาติผ่านกิจกรรมทางด้านสังคม การเมืองและวัฒนธรรม”

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนพื้นที่เป็นลักษณะสำคัญที่ปรากฏในบทกล่อมช้าง ซึ่งความคิดที่เปลี่ยนไปเกี่ยวกับ ‘พื้นที่ป่า’ และ ‘พื้นที่เมือง’ เกิดจากปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย จากผลการศึกษาจะสะท้อนให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนพื้นที่ในการประกอบพระราชพิธีเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ส่งผลต่อความคิดและการสร้างสรรค์บทกล่อมช้างที่เป็นวรรณคดีประกอบพระราชพิธีด้วย

2.2 มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมในบทกล่อมช้าง

มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง แสดงออกผ่านพฤติกรรมสัญลักษณ์และวัตถุสัญลักษณ์ที่แสดงสถานะทางสังคมของช้างสำคัญ ในบทกล่อมช้างก็ปรากฏการพรรณนาองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกับวัตถุสัญลักษณ์นั้นเช่นกัน สามารถจำแนกองค์ประกอบที่นำเสนอโนทัศน์ดังกล่าวออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ การตัดช้างจากความสัมพันธ์ในครอบครัวกับโขลงเดิม การเปลี่ยนพฤติกรรมและการเอารับคุณสมบัติใหม่ การพรรณนาสัญลักษณ์ที่บ่งบอกตำแหน่งทางสังคม และการพรรณนามาฆาตช้างที่ได้รับพระราชทาน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การตัดช้างจากความสัมพันธ์ในครอบครัวกับโขลงเดิม แสดงออกผ่านบทพรรณนาการตัดจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติของช้างในพื้นที่เดิมที่เคยอยู่อาศัยคือครอบครัว พ่อแม่ ญาติพี่น้องและมิตรสหาย ดังตัวอย่างในคำฉันท์กล่อมช้างพลายพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร ในสมัยรัชกาลที่ 2 ความว่า

◎ อ้าพ่ออย่าเอื้ออาลัยคิด	แก่บิดาแลมารดา
อ้าพ่ออย่าคิดคะเนนิกร	กรีนีอันนางพาล
◎ อ้าพ่ออย่าคิดคชตระกูล	แลประยูรวงษ์วาน
อ้าพ่ออย่าคิดแก่บริวาร	บริรักษเหล่าหลาย
◎ อ้าพ่ออย่าคิดคชอันเปน	มิตรภาพพึงพลาย
อ้าพ่ออย่าคิดคชสหาย	ทรหวนทรโยทยา

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 1, 1960 : 138)

จากตัวบทข้างต้น สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติของช้าง ได้แก่ ความผูกพันกับพ่อแม่ นางช้าง บริวาร และเพื่อน การพรรณนาการตัดขาดความสัมพันธ์ทางสังคม อารมณ์ และตัวตนเดิมของช้างในฐานะสมาชิกของโขลงจึงเป็นสารที่สะท้อนภาวะ ‘ทุกข์’ ที่เกิดจากการเปลี่ยนผ่านสถานภาพจากสัตว์ป่าที่มีเครือญาติและชีวิตในโขลง สู่สถานภาพใหม่ในฐานะ ‘ช้างเมือง’ ด้วยเหตุนี้ การพรรณนาดังกล่าวจึงมิใช่เพียงการปลอบประโลมช้างที่เป็นทุกข์จากการตัดความสัมพันธ์ในครอบครัวกับโขลงเดิม หากแต่เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำหน้าที่ ‘กล่อม’ ให้ช้างยอมรับการเปลี่ยนผ่านสถานภาพ ทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่จากป่าสู่เมือง ส่งผลต่อการจัดระบบความสัมพันธ์ของช้างอย่างมีนัยสำคัญ

นอกจากนี้ บทกล่อมช้างยังสะท้อนให้เห็นการสร้างสรรค์ตัวบทที่เกิดจากมุมมองของกวีด้วย กล่าวคือเนื้อหาของบทกล่อมช้างได้รับการปรับเปลี่ยนหรือตีความใหม่ตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปของแต่ละยุค เห็นได้ชัดจากข้อความที่ปรากฏในหน้าปลายสมุดไทยดำ หมวดวรรณคดีหมู่จันทร์ เรื่องกล่อมช้างพลาย เลขที่ 34 ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนะของกวีที่คำนึงถึงการตัดช้างจากความสัมพันธ์ในครอบครัวจริง ๆ ไม่เพียงแต่เป็นการสร้างสรรค์ตามขนบของวรรณคดีประกอบพิธีกรรมเท่านั้น โดยมีใจความดังที่ผู้วิจัยได้ขีดเส้นใต้ไว้ ความว่า

๑ คำที่กล่อมช้างคิดใหม่นั้นมีความว่าแต่ก่อนเมืองปักขไค้ทั้งปวงคือเมืองนครศรีธรรมราช
เป็นต้นนั้น ไม่ได้เคยมีช้างเผือกเลย ครั้นนี้เทพยดาบันดานให้เกิดขึ้นมีขึ้น (ต้นฉบับลบ) เผือกโดยแท้
เพื่อเป็นบรมราชพาหนะ ในพระบาทสมเด็จพระบรม (ต้นฉบับลบ) มหาจุฬาลงกรณ แลเพื่อให้
เป็นที่มั่นใจของชนทั้งหลาย เพราะได้บรมราชาภิเศกขึ้นได้ 2 ปี ได้ช้างเผือกหลายปีละช้าง แลช้างที่
ได้มานั้น ก็เป็นอัศจรรย์ทั้งสองช้าง สมควรจะเป็นราชพาหนะโดยแท้ เพราะฉะนั้นจึงเหินบ้านเมือง
คงจะมีความเจริญขึ้นอีก นี่จะควรไ้ส่งได้ในข้างต้นฤๅข้างปลายก็ตาม ฤๅจะแทรกลงได้ในกล่อม
พระเสวตรวรวรรณก็ตามแต่ที่ควรเกิด คำกล่อมพระเสวตรวรวรรณนั้นไม่มีคิดถึงแม่เพราะมีแม่มา ที่
ให้มีคิดถึงแม่เพราะแม่ไม่ได้มาด้วย⁵

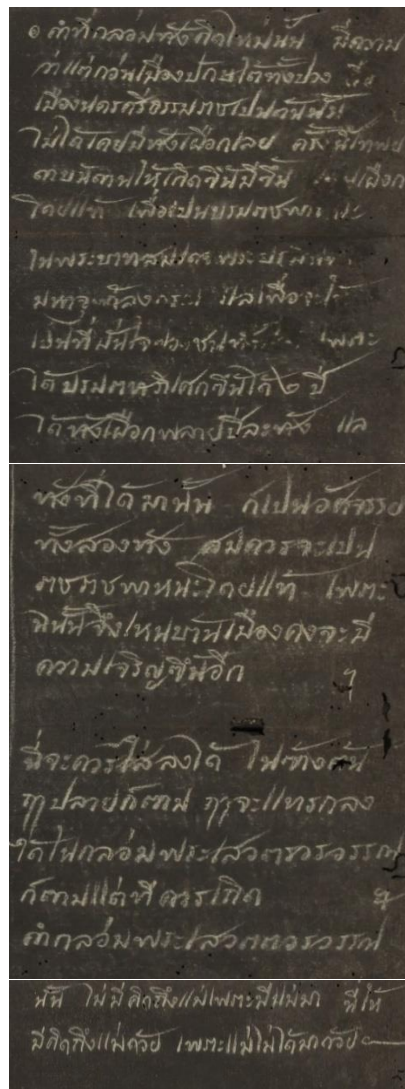

Figure 2 Thai book and Transcribed Texts

(Source: National Library of Thailand, No.34, n.d. : 52-54)

เมื่อตรวจสอบคำฉันท์กล่อมเสวตรวรวรรณ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้วพบว่า มี
เนื้อหาแตกต่างจากบทกล่อมช้างฉบับอื่น คือในบทลาไพรกล่าวเฉพาะให้ช้างตัดจากพ่อเท่านั้น ความว่า

⁵ ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย

๑ อ้าพ้ออย่าห้วงมนะพะวง	บิตรพงษ์แลเผ่าพันธุ์
อ้าพ้ออย่าโศกมนะกระสัน	คณญาติแลพันธุ์พงษ์
๑ อ้าพ้ออย่าคิดคชอันเปน	มิตรเล่นละเลิงหลง
แล่นเลี้ยวประลองจรณดง	สรนุภนี้สำเร็จเยาว์

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 2, 1960 : 17)

เนื้อหาส่วนลาไพรของบทกล่อมช้างส่วนใหญ่จะพรรณนาการแยกออกจากความสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่เดิมคือ ครอบครัว พ่อแม่ ญาติพี่น้องและมิตรสหาย ผลของการศึกษาบทกล่อมช้างก่อนหน้าจึงเสนอว่าลักษณะการพรรณนาเช่นนี้เป็นการสืบทอดขนบการประพันธ์ของบทกล่อมช้าง แต่จากหลักฐานในสมุดไทยข้างต้น อาจพิจารณาเพิ่มเติมได้ว่ากวีมิได้เพียงดำเนินตามขนบของการสร้างสรรค์บทกล่อมช้างเท่านั้น แต่ยังมีปรับเปลี่ยนรายละเอียดการพรรณนาตามความคิดเห็นของกวี ทั้งนี้สำหรับผู้วิจัยลักษณะการประพันธ์หรือขนบที่คล้ายคลึงกันของบทกล่อมช้าง ไม่เพียงแต่เป็นการรักษารูปแบบของตัวบทศักดิ์สิทธิ์ในฐานะวรรณคดีประกอบพิธีกรรม แต่เป็นหลักฐานที่เป็นการยืนยันว่าช้างสำคัญก่อนที่จะเข้ามาสู่สถานะใหม่จะต้องผ่านกระบวนการนี้เหมือนกันด้วย

2. การเปลี่ยนพฤติกรรมและการรับคุณสมบัติใหม่ทางสังคม เป็นส่วนที่แสดงคุณสมบัติที่ช้างต้องเรียนรู้และปฏิบัติ เนื่องจากเมื่อสถานะทางสังคมเปลี่ยนไปบทบาทหน้าที่ก็ย่อมเปลี่ยนตาม ในกรณีของช้างที่เข้าสู่พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างเป็นการเปลี่ยนสถานะจากช้างป่าเป็นช้างของมนุษย์ และจากช้างธรรมดาให้เป็นช้างทรง เสมือนการเข้ารับราชการจึงจำเป็นต้องมีการอบรมสั่งสอนบทบาทหน้าที่ใหม่ให้แก่ช้าง

ผู้วิจัยพบว่าเนื้อหาคำสอนปรากฏ 2 ลักษณะคือ การตัดจากพฤติกรรมจากสังคมเดิม และคุณสมบัติหรือภาระที่ผูกพันกับสถานภาพใหม่ ดังตัวอย่างคำฉันท์กล่อมพระเทพชรัตนกรีนีและพระศรีสวัสดิเสวตวรรณ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ความว่า

๑ ปางสองแม่เนาไพรศรี	จะชั่วจะดี
ก็โดยอำเภोजิตน	
๑ บัดนี้จอมภพจุ้มพล	โปรดให้มาดล
สถิตย์เนศวร์วังสถาน	
๑ ชุบย้อมเปนนยอดคชยาน	ยศศักดิ์ศฤงฆาร
สพริบสพพร้อมไพบูลย์	
๑ ควรแปรจิตรเอื้อเกื้อกุล	ให้สมประยูร
ที่ท้าวชยกเชิดชู	
๑ หมอความญาญูแบบแบบครู	จิตรเอื้อเอนดู
จะสอนจงจำวาจา	
๑ อ่อนม่อนหย่อนยอบกิริยา	เชื่องชาญูมานมา
รยาตรพิลาศลาวรรณ	
๑ ละลดพยศปางบรรพ์	รอบรู้เชิงอัน
จะผิดจะชอบชั่วดี	

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 2, 1960 : 74)

ตัวบทที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นความคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมเดิมของช้างที่เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับสถานภาพใหม่ กล่าวคือ ครั้นอยู่ในป่าจะมีกิริยาอย่างไรก็ตาม แต่เมื่อเข้ามาอยู่ในวังซึ่งเป็นพื้นที่ใหม่แล้ว จะต้องปฏิบัติตนให้สมกับที่พระเจ้าแผ่นดินทรงเชิดชู ตัวบทนี้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนผ่าน 2 มิติ คือ การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ 'โปรดให้มาดล สถิตย์เนศวร์วัง' และการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม 'ชุบย้อมเปนนยอดคชยาน ยศศักดิ์ศฤงฆาร สพริบสพพร้อมไพบูลย์' ฉะนั้น 'ควรแปรจิตรเอื้อเกื้อกุล

ให้สมประยูร ที่ทำรอยขีดขู การพรรณนาในลักษณะนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าการเข้าสู่พื้นที่และสถานะใหม่จึงจำเป็นต้องละพฤติกรรมเหล่านั้นเพื่อรับเอาคุณสมบัติของสถานภาพใหม่

3. การพรรณนาสัญลักษณ์ที่บ่งบอกตำแหน่งทางสังคม นำเสนอผ่านการพรรณนาเครื่องคชาภรณ์และโรงช้างซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงสถานะใหม่ เป็นเครื่องหมายที่บ่งบอกสถานะหรือตำแหน่งหรือหน้าที่ที่ได้จากการเป็นสมาชิกของสังคมอย่างชัดเจน ดังตัวอย่างการพรรณนาเครื่องคชาภรณ์ในคำฉันท์กล่อมพระเสวตรวรรณ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ความว่า

● เครื่องสรรพหัตถ์ดา	ภรณ์รัตนโอฬาร
ภูจามรีกาญ	จนะกอบด้วยจงกล
● ข่ายทองก็กรองห้อย	ระย้าย้อยวร่าพณ
ดาตปดระพองยล	ระยับยัประยาบแสง
● ดาวคำประจำราย	ฉลุลายกนกแพลง
กำราลชครุยแครง	รัตคนพิมลไม
● พานหน้าชนักแรง	ระยะแยงกระวิลใน
ขลุทงระรองไร	แลรัตพลกวไลยวง
● สมยศแลสมศักดิ์	ทั้งสมภักตร์แลสมพงษ์
สมพาหนองค์	ธิดาไชยบุณโปง

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 2, 1960 : 21)

จากตัวอย่างข้างต้น บทกล่อมช้างแสดงให้เห็นการพรรณนาความมั่งคั่งและส่วนของร่างกายช้างโดยละเอียด เช่น ผ้าปกกระพอง พู่หู พานหน้า พานหลัง นอกจากนี้ยังกล่าวว่าเครื่องคชาภรณ์เหล่านี้ ‘สมยศแลสมศักดิ์ ทั้งสมภักตร์แลสมพงษ์’ เป็นการแสดงความเหมาะสมสำหรับสถานภาพใหม่ทางสังคมในบทกล่อมช้าง เพื่อเปลี่ยนให้ช้างป่า ‘สมพาหนองค์ ธิดาไชยบุณโปง’ สอดคล้องกับการเลื่อนสถานะทางสังคมในวัฒนธรรมไทยที่มีการพระราชทานเครื่องยศเป็นอาภรณ์ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบเกียรติยศตามตำแหน่งและความดีความชอบเพื่อประกาศความสำคัญให้ปรากฏ ดังคำอธิบายประเภทของเครื่องยศว่า “มีหลายประเภทต่าง ๆ กัน เป็นต้นว่า เครื่องสูง เครื่องอุปโภคที่มีค่า เสื้อผ้าแพรพรรณ เครื่องอาวุธ เครื่องพาหนะ สายประคำ” (The Fine Arts Department, 1975 : 2)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว การกล่าวถึงเครื่องคชาภรณ์ในบทกล่อมช้างจึงแสดงให้เห็นการเปลี่ยนสถานะของช้างสำคัญจากช้างป่ามาสู่ช้างทรงของพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ และยืนยันถึงความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์ทางสังคมที่บ่งบอกการเปลี่ยนสถานะของช้างสำคัญ ดังที่แมรี ดักลาส⁶ เสนอว่า “ร่างกายคือภาพปรากฏของระบบสังคมและร่างกายสังคมเป็นตัวกำหนดการรับรู้เกี่ยวกับร่างกายในทางกายภาพ การควบคุมร่างกายจึงเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นการควบคุมทางสังคม และความคิดเกี่ยวกับร่างกายก็มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความคิดเกี่ยวกับสังคม และด้วยเหตุนี้ เราจึงเห็นกลุ่มบางกลุ่มในสังคมมีแนวโน้มที่จะมองและจัดการร่างกายให้สอดคล้องกับตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม” (Marry Douglas as cited in Suputtamongkol et al., 1998 : 28)

เครื่องคชาภรณ์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มักจะกล่าวถึงในบทกล่อมช้างทุกสำนวน และเป็นวัตถุสัญลักษณ์ในพิธีกรรมด้วย โดยในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างเจ้าพนักงานจะแต่งเครื่องคชาภรณ์ให้แก่ช้างสำคัญหลังจากการพระราชทานน้ำรดช้างและอ้อยแดงจาริกนามช้างแล้ว การแต่งเครื่องคชาภรณ์แก่ช้างที่ไม่มีเครื่องหมายบอกสถานะจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งที่แสดงการรวมช้างเข้ากับสถานะใหม่โดยมีเครื่องคชาภรณ์เป็นสัญลักษณ์แทนคุณสมบัติของสถานภาพนั้น การพรรณนาเครื่องคชาภรณ์ในบทกล่อมช้างผ่านการคัดสรรถ้อยคำอย่างประณีตทำให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจนในละขมเมือง เช่น การบรรยายภาพที่เกิดจากการตกกระทบของ

⁶ แมรี ดักลาส (Marry Douglas) ศึกษาร่างกายในฐานะตัวแบบซึ่งเป็นตัวแทนของระบบสังคม ฉะนั้น ร่างกายจึงเป็นพื้นที่ที่สังคมใช้ในการกำหนดขอบเขต ความเหมาะสม และการจัดลำดับทางสังคม ซึ่งสะท้อนค่านิยม และระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจ อันจะนำไปสู่การตีความความหมายเชิงสังคมและวัฒนธรรมที่ฝังอยู่ในวิถีปฏิบัติและการรับรู้ของผู้คน

แสงเมื่อต้องกับเครื่องคชาภรณ์ ‘ระยับยับระยิบแสง’ เป็นสร้างภาพผู้ตรงข้ามระหว่างช้างที่จากป่ามาโดยที่ไม่มีสิ่งใดอยู่บนร่างกาย กับพรรณนากับช้างทรงพระมหากษัตริย์ที่ตกแต่งด้วยเครื่องคชอลงกรณ์ต่าง ๆ แล้ว บทบาทของการพรรณนาเครื่องคชาภรณ์จึงเป็นการใช้วรรณศิลป์ที่แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างสองสถานภาพอย่างชัดเจน และเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ที่รับรู้ในพิธีกรรม

นอกจากเครื่องคชาภรณ์แล้ว สัญลักษณ์ที่แสดงสถานภาพใหม่ในบทกล่อมช้างอีกประการหนึ่งคือโรงช้าง ดังตัวอย่าง คำฉันท์กล่อมเสวตอดมวารณ์ ของหลวงมหาลิขิตโวหาร (สืบ ศรีเพ็ญ) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่กล่าวถึงความน่าสราญของโรงช้าง และการมีบริวารคอยปรนนิบัติดูแล ความว่า

● โรงราชประสาทสร้าง	ดลอย่างไฉนทรม
นำโรงระเียดสนาม	จรเล่นสราญใจ
● พร้อมผู้บำรุงรัก	ษพิทักษ์ระวังไภย
พ้อจักประสงค์ใด	ก็จะได้ประดุจหมาย
● สมยศและสมศักดิ์	คชลักษณ์วิไลพลาย
แสนสุขสบายกาย	บมิมีกลีพาล

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 2, 1960 : 162)

จากตัวอย่างมีการพรรณนาว่า ‘สมยศและสมศักดิ์ คชลักษณ์วิไลพลาย แสนสุขสบายกาย บมิมีกลีพาล’ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันกับการพรรณนาเครื่องคชาภรณ์ในคำฉันท์กล่อมพระเสวตอดมวารณ์ ถือได้ว่าโรงช้างที่ปรากฏในคำฉันท์กล่อมเสวตอดมวารณ์นั้นสัมพันธ์กับความหมายที่บ่งบอกสถานะทางสังคมของช้างสำคัญ จึงกล่าวได้ชัดว่าเครื่องคชาภรณ์และโรงช้างล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงสถานะของช้างสำคัญ การพรรณนารายละเอียดของสัญลักษณ์นี้ในดับทวรรณคดีจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนผ่านสถานภาพที่เป็นจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมและสะท้อนมิติของการเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคมได้

4. การพรรณนานามช้างที่ได้รับพระราชทาน เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนสถานะทางสังคมของช้างอย่างชัดเจน ซึ่งการพรรณนานามช้างที่ได้รับพระราชทานปรากฏในลาประณามบทของบทกล่อมช้าง ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยลาประณามบทนอกจากจะกล่าวอัญเชิญเทวดาแล้ว ยังมีการกล่าวถึงที่มาของช้างสำคัญ คือ สถานที่หรือจังหวัดที่คล้องช้างได้ วันที่นำลงมากรุงเทพฯ รายละเอียดของการสมโภชขึ้นระวางโดยสังเขปและการพระราชทานนาม ดังปรากฏในคำฉันท์กล่อมพระเสวตอดมวารณ์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ความว่า

● ปักข้อมสองคำกำหนด	สมโภชพระคช
อีกครั้งหนึ่งใหญ่ยิ่งยง	
● นับเจ็ดราตรีโดยจง	จดจำธารง
สำเร็จสมโภชกุญชร	
● บรรเทิงหญไทยภูธร	เศกสมญากร
ว่าพระเสวตอดมวารณ์	

(Chumnum Chan Dutsadisangwoei 2, 1960 : 17)

ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะที่น่าสนใจ เนื่องจากไม่ปรากฏในบทกล่อมช้างก่อนหน้า อาจเป็นผลมาจากการจัดทำบัญชีรายชื่อช้างที่ขึ้นระวางแล้ว โดยปรากฏหลักฐานจากสมุดไทยทำเนียบนามช้างราย ร.1 - 4 ทำเนียบนามช้างราย ร.1 - 5 ว่าด้วยสร้อยชื่อพระยาช้างสำคัญ และพระสมุททรวงขนานชื่อช้างขึ้นระวางใหม่ครั้งหลังหลายเล่ม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าการทำบัญชีชื่อช้างที่ขึ้นระวางหรือทำเนียบช้างดังกล่าวน่าจะเริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ตามหลักฐานที่กล่าวมา และเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการระบุนามช้างให้ปรากฏชัดเจนในบทกล่อมช้างนั้น

จากการศึกษามโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้าง พบว่าสอดคล้องกับมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านที่ปรากฏในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างทั้ง 2 มิติ คือมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ และมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม โดยมีการแสดงออกแตกต่างกันไปธรรมชาติของวรรณคดีและพิธีกรรม มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนเข้าสู่พื้นที่ใหม่ตามคติพื้นที่ในสังคมไทย ด้วยความเชื่อว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มีความศักดิ์สิทธิ์ การจะเข้าไปในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้จะต้องมีการเปลี่ยนรูปโฉม เปลี่ยนพฤติกรรม การเปลี่ยนโดยอาศัยพิธีกรรม และการเปลี่ยนด้วยอิทธิฤทธิ์ (Eawsriwong, 2014 : 126) แสดงให้เห็นดัง Figure 3

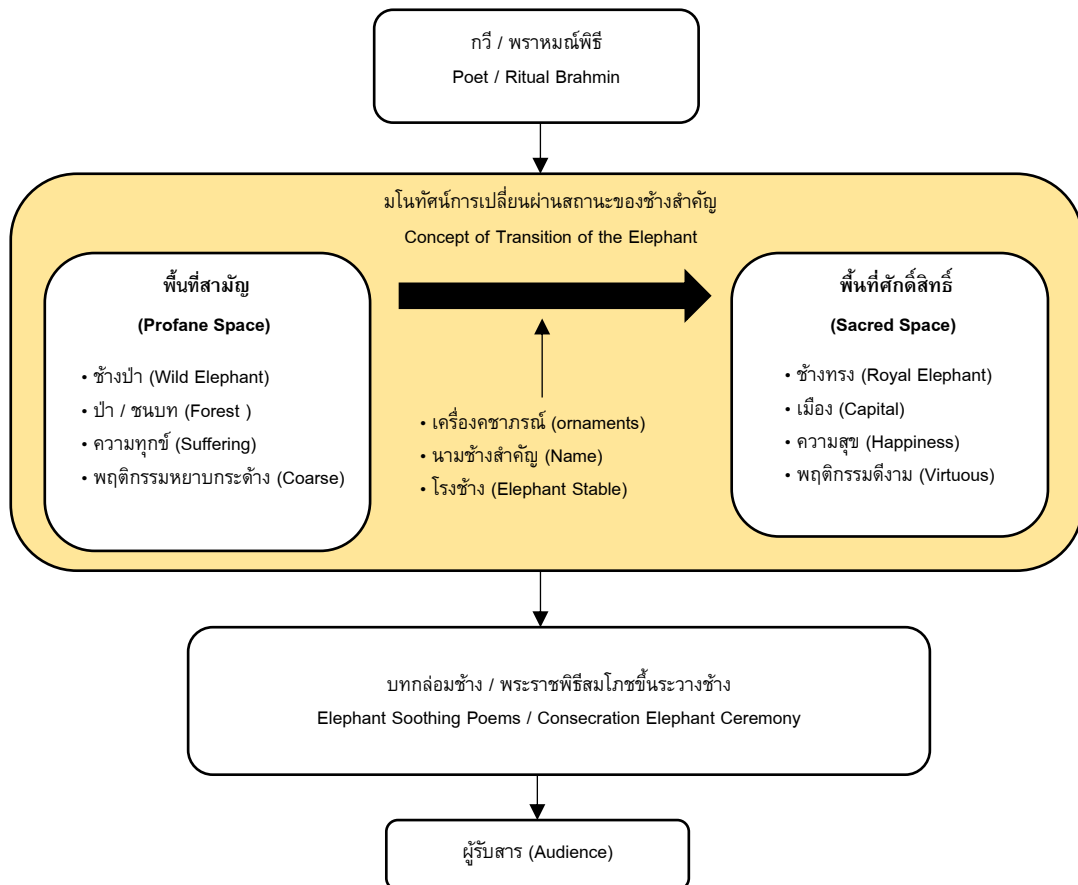

Figure 3 Concepts of Transition in the Elephant Soothing Poems and the Consecration Elephant Ceremony

(Source: Phimpha & Sripum, 2025b)

พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงและการนิยามตัวตนของสิ่งต่าง ๆ ในกรณีการเปลี่ยนผ่านสถานะของช้างสำคัญ เมื่อตัวช้างอยู่ในป่าซึ่งเป็นพื้นที่สามัญจะถูกนิยามว่าเป็นสัตว์ป่าที่อยู่นอกเหนืออำนาจของมนุษย์ แต่เมื่อจะนำเข้ามาในเมืองที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ช้างต้องผ่านกระบวนการการเปลี่ยนผ่านให้กลายเป็นสัตว์เมืองหรือพาหนะของพระมหากษัตริย์ การเปลี่ยนพื้นที่จึงไม่ใช่แค่การเคลื่อนย้ายทางกายภาพหรือการพรรณนาสถานที่ในฐานะฉากที่เปลี่ยนไป แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนการควบคุมอำนาจและการจัดลำดับความหมายของสัตว์ด้วยสัญลักษณ์ที่บ่งบอกสถานะทางสังคมในระบบวัฒนธรรม พื้นที่จึงมีบทบาทสำคัญในการนิยามตัวตนและมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับช้างในฐานะสัตว์สำคัญและสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทสังคมไทย

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา (Conclusion and Discussion)

การศึกษามโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านในบทกล่อมช้าง แสดงให้เห็นมโนทัศน์เรื่องการเปลี่ยนผ่าน 2 มิติคือ มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่ และมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะทางสังคม มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านทั้ง 2 มิตินั้น สอดคล้องกับมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านที่แสดงออกผ่านวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้าง

องค์ประกอบของพระราชพิธีอันประณีตและการสร้างสรรค์วรรณคดีด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่งดงาม เป็นการแสดงให้เห็นสถานะของช้างที่มีความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์ที่แสดงถึงบารมีของพระมหากษัตริย์ตามคติจักรพรรดิราช สอดคล้องกับที่ชัยรัตน์ พลमुख (Polmuk, 2009 : 187-195) เสนอว่าการเชิดชูให้เห็นว่าช้างเผือกมีสถานภาพพิเศษเป็นการเชื่อมโยงให้เห็นพระบารมีและพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์

การศึกษามทกล่อมช้างที่ควบคู่ไปกับการพิจารณาข้อมูลพิธีกรรมครั้งนี้ จึงเป็นการนำเสนอโมทัศน์การเปลี่ยนผ่านสถานะของช้างที่เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์บทกล่อมช้างที่สำคัญอีกประการหนึ่ง นอกเหนือจากปัจจัยที่พบในการศึกษาก่อนหน้า เช่น กิริติ ธนะไชย (Dhanachai, 2008) เสนอว่ามโนทัศน์ของการสร้างสรรค์บทกล่อมช้างมี 3 ประการ คือ มโนทัศน์เรื่องพระมหากษัตริย์ ช้าง และบุญบารมี มโนทัศน์เรื่องธรรมชาติในฐานะสื่อแห่งอารมณ์สะเทือนใจ และมโนทัศน์เรื่องภาษาฉันทลักษณ์ และสุนทรียภาพ รัชญา สังขพันธานนท์ (Sangkapantanon, 2013) ที่แสดงให้เห็นสถานะของบทกล่อมช้างที่สัมพันธ์กับการประกอบสร้างความหมายของช้างในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ช้างป่า ช้างเมือง และช้างการเมือง หรือวรรณญา อัจฉริยบดี (Ajcharyabodee, 2020a) เสนอว่าการที่ผู้แต่งบทกล่อมช้างนำเสนอภาพแทนของพื้นที่ ‘ป่า’ ในลักษณะพื้นที่แห่งความอุดมสมบูรณ์ และถิ่นที่อยู่อาศัยที่ทุกข์ยากลำบาก และภาพแทนของพื้นที่ ‘เมือง’ ที่มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นการนำเสนอภาพแทนในลักษณะที่เป็นคู่ตรงข้าม มีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการนำเสนอภาพแทนเหล่านั้น คือ ประเภทของวรรณกรรม ขนบของการประพันธ์ แนวคิดการเฉลิมพระเกียรติ และแนวคิดเรื่องการเดินทางชีวิตในพื้นที่อุดมคติ

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในการจัดพระราชพิธีจากเดิมที่จะจัดขึ้นเฉพาะพระนครในสมัยรัฐจารีต และมีการขยายไปจัดในพื้นที่เมืองอื่นในสมัยต่อมา ไม่เพียงแต่เป็นการแสดงสถานะของพระมหากษัตริย์ในฐานะพระจักรพรรดิราชเท่านั้น แต่ยังเป็นการสื่อสารและเชื่อมโยงกลุ่มคนจากสถานที่ต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชนจินตกรรมเดียวกัน โดยใช้พระราชพิธีเป็นสื่อกลาง ความเปลี่ยนแปลงของพระราชพิธีในมิติพื้นที่จึงเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของบทกล่อมช้างที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนในประเทศด้วย

อาจกล่าวได้ว่า บทกล่อมช้างที่มีการสร้างสรรค์ตามขนบวรรณคดีประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ทั้งด้านโครงสร้าง เนื้อหา และฉันทลักษณ์ก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามความคิดของกวี อันสะท้อนให้เห็น “การเดินทาง” ของตัวบทวรรณคดี ที่มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงหรือตีความใหม่ตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรม บทกล่อมช้างจึงเป็นวรรณคดีที่สอดคล้องกับการสื่อความหมายในฐานะสัญลักษณ์สำคัญที่ช่วยเสริมความคิดเรื่องการเปลี่ยนผ่านสถานะของช้างจากช้างป่าเป็นช้างทรงของพระมหากษัตริย์ในพิธีกรรมให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น และสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านเกี่ยวกับสัตว์สำคัญของไทยอย่างชัดเจน

ข้อเสนอแนะการศึกษา (Research Recommendations)

ในสังคมไทยพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านทั้งราษฎรและราชสำนักมักมีตัวบทวรรณคดีในการประกอบพิธีกรรม น่าสนใจว่าพระราชพิธีหรือพิธีกรรมเหล่านี้ นำเสนอโมทัศน์การเปลี่ยนผ่านในมิติใดบ้าง มีการถ่ายทอดและสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับพิธีกรรมในลักษณะอย่างไร อันจะสามารถเชื่อมโยงและเข้าใจบริบทสังคมวัฒนธรรมไทยมากยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ (Acknowledgments)

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตเรื่อง “บทกล่อมช้าง”: มโนทัศน์การเปลี่ยนผ่านและวรรณศิลป์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช. ประจำปีงบประมาณ 2568 สัญญาเลขที่ N43A680366 และทุนอุดหนุนการวิจัยเพื่อพัฒนานักศึกษา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

รายการเอกสารอ้างอิง (References)

- Ajchariyabodee, W. (2020a). *The Representation of Forests and Cities in the Elephant Pacification Poems*. Bangkok: Faculty of Liberal Arts. (In Thai)
- Ajchariyabodee, W. (2020b). Role of Control: The Power Relationships in the Elephant Pacification Poems. *VANNAVIDAS*, 20(2), 29–62. (In Thai)
- Chandavij, N. (2006). Chang Phueak Nai Ratchakan His Majesty King Bhumibol Adulyadej. [Royal White elephants during the reign of His Majesty King Bhumibol Adulyadej.]. *Silpakorn Magazine*, 49(3), 12–29. (In Thai)
- Chitbundid, C. (2023). *The Royally-Initiated Projects: The Making of King Bhumibol's Royal Hegemony*. 3rd ed. Bangkok: Sommadhi. (In Thai)
- Chumnum Chan Dusadee Sangwoei 1*. [Elephant Soothing Poems Volume 1]. (1960). Bangkok: Suksapanpanit. (In Thai)
- Chumnum Chan Dusadee Sangwoei 2*. [Elephant Soothing Poems Volume 2]. (1960). Bangkok: Suksapanpanit. (In Thai)
- Dhanachai, K. (2008). “Samo Amarit Sot Song”: Literary conventions and the aesthetics in Dusadee Sangwoei Kloam Chang. *Journal of Thai Studies*, 4(1), 91–141. (In Thai)
- Eawsriwong, N. (2014). *Phak Khawma, Phaksin, Kangkeng Nai, etc.* [On tradition, change, and all sorts of matters.]. 2nd ed. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Gennap, A. V. (1960). *The Rites of passage*. University of Chicaho Press.
- Kasempholkoon, A. (2017). ‘Thai Traditional Knowledge of Animal’ From Central Thailand Manuscripts; *The Animals Characteristics, Textsbooks of Premonition From Animals, The Lyrics Kwan Ceremony to Celebrate Animals and The Lyrics in Inviting The Animal Spirits: An Exploratory Study in The Relationship Between Man and Animal* (Research report). Bangkok: Thailand Science Research and Innovation (TSRI). (In Thai)
- Kloam Chang Phlai*. [Elephant Soothing Poems]. (n.d.). National Library of Thailand. Thai book. Thai script. Thai language. White pencil lines, Arsenic trisulfide lines. No. 34. Literature category.
- Kraipakorn, D. (2024). The Cultural Politics of the Royal Visit to the Monthon Phayap during the Reign of King Prajadhipok in 1926. *SWU Journal of History*, 49(1), 89 –128. (In Thai)
- Pinyomark, K. (1999). *Kan Sueksa Phatthanakan Khong Khamchan Dusadi Sangwoei Kloam Chang Samai Rattanakosin* [A Study of the Development of the Dusadi Sangwoei Khamchan Kloam Chang in the Rattanakosin Period]. Master Thesis, M.A. in Department of thai. Silpakorn University, Thailand. (In Thai)
- Phra Sawet Vajirabaha*. [Royal White elephants during the reign of King Rama VI]. (1962). Bangkok: Phra Chan Printing. (In Thai)
- Phimpha, S., & Sripum, T. (2025a). Figure 1 *Diagram Showing the Sequence and Structure of Transition in the Consecration Elephant Ceremony*.
- Phimpha, S., & Sripum, T. (2025b). Figure 3 *Concepts of Transition in the Elephant Soothing Poems and the Consecration Elephant Ceremony*.
- Polmuk, C. (2009). *Royal Ceremony Literature in the Rattanakosin Period : Dharmaraja Concept and Literarytechniques*. Master Thesis, M.A. in Department of thai. Chulalongkorn University, Thailand. (In Thai)
- Sangkapantanon, T. (2013). *Ecocriticism in Thai Literature*. Bangkok: Nakorn. (In Thai)

- Suputtamongkol, S., & Others. (1998). Exploring Theories of Bodies. In Koanantakool, P,C (Ed.), *Body Hidden and Revealed: Bodies in Religion, Philosophy, Politics, History, Art, and Anthropology*. (pp. 14–50). Bangkok: Kobfai Publishing. (In Thai)
- The Fine Arts Department. (1975). *Khruang Yot*. [Rank insignia]. Bangkok: Prasert Kanphim. (In Thai)
- The Fine Arts Department. (2008). *Thananusak in Thai Architecture*. Bangkok: Thaiphumi Publishing. (In Thai)
- The Fine Arts Department. (2013). *Phiphithaphan Rong Chang Ton Suan Chitralada*. [The Royal Elephant Stable in Chitralada Royal Gardens]. Bangkok: The Fine Arts Department. (In Thai)
- The Office of the Permanent Secretary. (1988). *Chum Num Chan Dutsadi Sangwoei Klom Chang Samkhan Nai Ratchakan Patchuban*. [Elephant Soothing Poems in Reign of King Rama IX]. Bangkok: Chuan Pim. (In Thai)
- Turner, V. W. (1967). *The Forest of Symbol: Aspects of Ndembu Ritual*. New York: Cornell University Press.
- Turner, V. W. (1969). *The Ritual Process Structure and Anti-Structure*. New York: Cornell University Press.
- Warasitthichai, K. (2004). *Khamchan Dusadi Sangwoei Kloam Chang Chak Phithikam Su Wannakam Kham Son*. [The Dusadi Sangwoei Khamchan Kloam Chang: From Ritual to Didactic Literature]. *Muang Boran Journal*, 30(1), 105–113. (In Thai)